

1937

**ЛІТОШИСЬ
ЦЕРВОНОЇ
КАЛИНИ**

М. БѢТОВИЧ

Ч. 5.

З а п р о с и н и д о
П Е Р Е Д П Л А Т И
„ЛІТОПІСУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Н А 1 9 3 7 Р І К

Річна передплата 13 зл., піврічна передплата 7 зл., чверть-
річна 3.50 зл. — Ціна числа 1.20 зл. — Для членів „Черво-
ної Калини“ чвертьрічно 3 зл.

Точні передплатники, що вирівнують передплату принайменше на один чверть-
рік наперед, діставатимуть даром як додаток до кожного числа дальші аркуші
споминів ген. А. Кравса

п. н. „ЗА УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ“.

А Д Р Е С А:

„ЛІТОПІС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА 12 ІІ ПОВ.

Почт. скр. ч. 43.

Міліоновий збут ПАПЕРЦІВ і ТУТОК

„КАЛИНА“

говорить сам про
високу якість
і дешеву ціну.

Фабрика в Тернополі, вул. Липова 2.

Фабрика хемічних виробів

О. ЛЕВИЦЬКА і С-КА

у Львові, Кордецького 51. Тел. 260-04. ЛКО 503-881.

поруває власні вироби найкращої якості:

ПАСТУ ДО ВЗУТТЯ „ЕЛЕГАНТ“ терпентинову. — ПАСТУ ДО ВЗУТТЯ
„ЕЛЕГАНТ“ люксову в тубках. — ПАСТУ ДО ПІДЛОГИ „ФРАН-
ЦУЗЬКА МАСА. — ВІСК комбінований до підлоги. — ВАСЕЛІНУ
до шкіри. — СИНКУ ДО БІЛЛЯ помадкову і коронкову. — ШВАРЦ
до чобіт. — ВІСК шевський. — СМОЛУ.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
ІХ. Річник

ЧИСЛО 5

ТРАВЕНЬ

1937

ПРИСЯГА ВИШКОЛУ С. С. У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ В ПРИЯВІ ГОЛ. ОТАМАНА С. ПЕТЛЮРИ ВОСЕНІ 1919 Р.
Світлина з Історії Січових Стрільців „Золоті Ворота“, якої друк закінчує саме Видавництво „Червона Калина“.

П А Р Т И З А Н И

Од ранку гомонить дїброва
І сонномрійну тишу будить...
Вози в дїброві, коні, люди...
В куцах притишена розмова...

Там дим снується на поляні
І клубиться гаряча пара,
І піт зливає кашовара,
І ряд кітлів стоїть на грані.

Ліс гомонить, але узлісся
Обставлене скрізь вартовими.
У сиву даль, що перед ними,
Їх бистрий зір глибоко врісся.

А глянь туди — в сумежні села
Помчали звідуни на конях...
Вернувсь один... Остроги дзвонять...
А новина? Сумна? Весела?

Пронісся лісом, наче вихор,
І прожогом до отамана.
І слухає його поляна,
Ніхто ні шепне... Тихо-тихо...

І грімко в тишу: „Гей на коні!“ —
Паде приказ від отамана
(Вже сонце гасло у туманах
І вечір був на небосклоні.)

І на приказ у тім моменті
На конях триста їх сиділо.
Готові були вже на діло
Шаблі, рушниці, кулемети.

Приказ: „Вперед! В село! Там ворог!
Без вистрілу взяти заставу!“
І триста їх у бій по славу
Погнало блискавкою скоро.

На конях поскакали рвійно:
„Завчасно ще кувать кайдани“

— — — — —
Ворожі штаби неспокійно:
„В околиці десь партизани“.

Військова нарада в кабінеті генерального секретаря Порша дня 18. (5. ст. ст.) січня 1918 р.

За спогадами ген. хор. О. Козьми подав полк. Михайло Середи.

На початках січня 1918 р. по вулицях Києва кружляли два самоходи, в яких де-кількох невідрозної національності панків підносили час від часу до гори величезні афіші з написами: — Геть з Петлюрою! Геть з Винниченком! Стрічні подорожні проходили мовчки, не переймаючись тим опозиційним запалом, який мали викликати афіші.

В ті часи людність Києва значно збільшилася на росіян, бо 70—80% російського старшинського корпусу, з огляду на режим, що панував під большевиками, примушені були тікати до гостинного Києва. Для них „якийсь там земгусар“ Петлюра, який не посідав високої старшинської кваліфікації і досить настирливо репетував про незалежність „хохландії“, — на своєму становищі загрожував вдячній базі (якою була Україна) і формуванням добровольчої Білої Армії. З російськими старшинами солідаризувалися місцеві робітники, незаможні мешканці, вулична голота, жебраки. Всі, що були розагітовані і захочені большевиками до легкої наживи, залічали С. В. Петлюру до злих геніїв; вважали його за того звіря, який, поклавшись на сіні, і сам не їсть його і іншим не

дозволяє. Наша інтелігенція (в більшості) теж трималася тої думки, що націоналістам не було чого роздувати кадила і що С. В. Петлюра.. трохи переборщив у спільнім кітлі двох братніх народів. Взагалі, в кінці грудня громадська опінія була проти С. В. Петлюри. Довідавшись про ворожі настрої „киян“ і „некиян“ С. В. Петлюра склав дімісію. Центральна Рада доручила його обовязки М. Поршові.

Довго застансвлятися про цю подію не прийшлося, бо в Києві і поза Києвом розпочиналися бойові пригоди. Генеральний Секретар М. Порш, відчуваючи небезпеку для Києва, запросив на день 18-го січня співпрацівників зі Секретаріату і представників від командного складу в будинок на Хрещатику (2-ий від Фундуклівської вулиці). На Зборах малося зясувати ситуацію на Україні і справу з обороною Києва.

18-го січня в годині 18-ій старшина для особливих доручень полковник Пилькевич зустрів запрошених осіб. На здивовання гостей Пилькевич мав вигляд суворого Марса: був озброєний з ніг до зубів. Кожного з прибувщих він оглядав, ніби

його не пізнаючи, погрозово, з недовірям і сухо.

— Погано щось нині зустрічають... треба чекати злої несподіванки, — бідкувався гість після мовчазних оглядин полковника Пилькевича. На салі, в якій мала відбутися нарада, зійшлися: нач-к генерального штабу генерал Бобровський, його помічники — ген. штабу підполковник Кільчевський і полковник Сливинський, полк-к Жуківський, підполковник Окінтієвський, генерал Омелянович-Павленко, нач-к звязку полк. Козьма, начальник запільного відділу полк. Свідерський-Пономаревський, начальник гарматного відділу полковник Пащенко, начальник гарматного відділу Матіяшевич та багато інших.

В 19 год. 30 хв. (з опізненням) виросла на салі постать високого брюнета, який підійшов до свого креселка і злегенька хитнув до аудиторії головою на знак, що дозволяє сідати. То був Голова Генерального Секретаріату М. Порш. Він підніс до гори руку, подавши нею сигнал ген. Бобровському.

Невеликий, метушливий, русявий генерал підійшов з тиха до довгастого столу, покопав недовго в шкіряній торбі, знайшов писаний доклад і зупинив свої очі на чисельній аудиторії, чекаючи на абсолютний спокій. Генерал Бобровський почав читати про тяжку і складну політичну ситуацію на Україні. Зупинився детально на збройних силах України, на її безборонности на випадок війни і перелічивши всі факти, які говорили, що большевики розпочали на Україні бойові акції, — він закликав Збори обміркувати і прийняти міри щодо оборони України. Доклад був написаний льогічно і пляново за вимогами наукового реферату. Однак (невідомо чому) тут на салі він не промовляв ні до серця ні розуму. На салі панувала тиша. Було чути, як за вікнами на вулиці в ріжних напрямках лязкотіла поєдинча стрілянина.

Раптом за дверима салі, на коритарі, пролунала подратована лайка; під важкими чобітьми заскрипіли половиці. До салі наближалися, видно, збентежені чимсь люди. На салі занепокоїлися. Полковник Пилькевич схопився з креселка і ринувся до дверей, тримаючись за револьвер. Двері з тріском відчинилися, і на середину салі викотилися — помічник начальника звязку генштабу хорунжий Мажаровський і механік центральної стації „Радіотелеграфу“. Чемно склавши по військовому пошану генералу Бобровському, Мажаровський трі-вовжно зголосив, що невідомі особи провадять по телефону агітацію і інформують когось, що на Хрещатику в будинку 2-му від Фундукліївської

вулиці, зійшлися генерали і буржуазні міністри. Ніби вони обмірковують заходи до знищення пролетарських здобутків і робітничої верстви.

Довідавшись від Мажаровського, про що йде, аудиторія вернула до денного порядку. Полковник Пилькевич дозволив Мажаровському і механіку зістатися на салі без права голосу (на положенні слухачів).

Ген. Бобровському відповідав генштабу пполк. Кільчевський. Він вимагав скористати з дезорганізації і анархії, які панували в большевицьких військових частинах і кинути все українське військо, яке було під рукою в Києві, в напрямку Полтава-Харків. На думку пполковника Кільчевського цей напрямок був найбільше небезпечний для Києва. В разі щасливої на цьому напрямку перемоги Кільчевський радив перекинути частини на Чернігівський фронт. Він був певний в перемозі над большевиками при умові, що Збори, які мали сьогодні розв'язати справу з обороною України, ухвалять йому диктаторські доручення, висловлять довіря і приймуть його проекти військової офензиви.

Міркування Кільчевського підсилив пполковник Окінтієвський іншими аргументами, теж вимагаючи розпочаття бойових акцій в напрямку Полтава-Харків. Так як і генерал Бобровський, невеличкий на зріст, непосидливий, чорнявий пполк. Жуківський тримався думки, що безпека на наших кордонах трохи збільшена, одже не має жадних підстав для рожевої надії на те, що конфлікт з Москвою буде розв'язаний в спосіб дипломатичний. Решта з присутніх висловилися протилежно до перших промовців: що немає чого горячувати, треба вичекати, покластися на партийних вождів і дипломатів. Полковники Кільчевський і Окінтієвський зголосили ультимат: що вони складуть дімісію в разі, як Збори нині не винесуть постанови — негайно перекинути на фронт Полтава-Харків українські військові кадри. Ультимат викликав піднесені розмови, дискусії і суперечні резолюції. В решті-решт Збори визнали, що положення на Україні небезпечне і загрозливе і передбачає збройну боротьбу. З місця були названі особи, які ніби надавались на командантів молодій українській армії на випадок війни. Кандидатами цими були підполковник Капкан і сотник Шинкар.

О 23-ій годині 50 хв. М. Порш зачинив Збори, на яких 18-го січня 1918 р. заініційовано українську визвольну боротьбу.

Чисельний стан УГА

Подав: Т. М.

В „Літописі Черв. Калини“ за березень ц. р. в рубриці „Матеріяли і документи“ появилася мала замітка про чисельний стан УГА в березні 1919 р. Замітка дрібна, але цінна, бо в ній уперше стверджено документарно, на підставі акту Харчового Уряду при Держ. Секретаріаті Внутр. Справ ЗОУНР., чисельний стан УГА підчас українсько-польської війни, щодо якого наші історики були досі в непевности, зраджуючи — мабуть з надто великої обережності — дивну тенденцію до обнижування чисельної сили УГА.

Згідно з цим документом УГА в березні 1919 р. числила 120 тисяч людей, а в квітні сподівалися збільшити її до 160 тисяч. Ті цифри, щоправда, заокруглені, як це завжди буває у подібних випадках загального харчового запотребування, всеж таки вони навіть по відчисленні „заокруглення“ значно вищі, ніж досі подавала наша історіографія, що збройні сили ЗОУНР оцінювала приблизно на 100 тисяч.

Треба сподіватися, що згодом віднайдуться ще інші документарні дані, на підставі яких можна буде устійнити стан нашої армії не тільки в березні 1919 р., але також в інших періодах цілої кампанії УГА. Та поки це станеться, треба вдовольнятися сяк-так достовірними заподаннями, які при порівняльній методі можуть стати підставою точніших, ніж досі, „приблизних“ обчислень.

У звязку зі станом УГА підчас українсько-польської війни пригадує собі таке: при кінці квітня або з початком травня 1919 р. був я зі сот. К. по службовим ділам в оперативному штабі П. Корпусу в Бібрці. Там зацікавила нас велика мапа українсько-польського воєнного терену, на якій маргінесах були начеркані від руки цілі кольони цифр і їх підсумки. Це були зіставлення збройних сил польських та українських. Українські заподано на 127 або 147 тисяч, докладно собі не пригадую, можливо теж, що остання цифра відноситься до польських військ, які на протиукраїнському фронті були тоді мабуть на 20 тисяч сильніші. Може котрий з б. старшин оперативного штабу дасть до цього свої пояснення?

Великі розходження існують щодо чисельного стану УГА підчас переходу за Збруч. Д-р Назарук подає — на підставі заяви от. Селезінки — 85 тисяч, міжтим коли в „Історії Українського Війська“ находимо цифру „кругло 50.000“. Нам здається, що заподання от. Селезінки досить авторитетне, аби потрібно було його „обгинати“, тимпаче, що у споминах сот. О. Левицького находимо теж, щоправда, загальний стан 50 тисяч, але аж при кінці вересня 1919 р., тобто вже по київській катастрофі і в початках тифозної пошести, що поглинули немало жертв. Тут необхідна деяка коректура, але не вниз, тільки в гору, згідно зрештою з дійсним станом.

Поки нема документарних даних, можемо до такої коректури дійти в інший спосіб. У березні 1919 р. було кругло 120 тисяч. Приймім, що цей

стан зовсім не збільшився до травня та що Збруч перейшла тільки половина. Дістанемо кругло 60 тисяч, як мінімальну цифру. Справджуємо це чисельним відношенням старшин до стрільців. В березні 1920 р. було ще на Східній Україні до 1600 старшин, а кругло 1600 (таку цифру загально тоді подавали) до того часу полягло в боях або померло на тиф. Отже Збруч перейшло що найменше 3.200 старшин УГА. На одного старшину в Галичині припадало в пересічному 20 стрільців. Приймаючи таке відношення при переході дістаємо 64 тисячі стрільців. В дійсности чисельне відношення старшин до стрільців при переході було гірше, бо підчас чортківської офензиви село масово зголошувалося до війська, крім того перед переходом набрали з призбручанської полоси кілька тисяч свіжого рекрута, а старшин не прибувало. Коли ще взяти під увагу величезний обоз армії, утворений щойно підчас відворотів, з тисячами форшпанів, які за Збручем нераз ставали до зброї — то таки дійдемо до цифри, заподаної от. Селезінкою.

Відносно найбільше даних маємо за останній період УГА, від січня до квітня 1920 р., але й там є деякі неясности. Денник Начальної Команди, отже офіційне джерело, виказує з днем 21. січня 1.373 старшин і 20.576 стрільців. У споминах д-ра С. Шухевича вказано (без подання джерела) з днем 15. березня 1.534 старшин і 16.688 стрільців, як стан усіх трьох бригад (бувших корпусів), тобто без старшин і стрільців, що опинилися тоді поза бригадами у Києві, Одесі, Могилеві і т. д.

Порівнюючи ці дані денника Н. К. і д-ра Шухевича відразу вдаряє у вічі, що кількість старшин від січня до березня значно збільшилася, міжтим коли число стрільців у цьому часі помітно зменшилося. Ясно, що котрась із цих цифер — у деннику або в Шухевича — помилкова, але котра?

Збільшення старшин у тому часі можна пояснити. Річ у тім, що в деннику Н. К. заподано тільки моментальний „актив“ армії, тобто тих, які ще могли робити примарний відворот з Винниці на Одесу, а тяжко хорих тифозників, залишених до лічнищя і приватних квартирах, зі стану армії автоматично вичеркували і їх не вказали. Таких тифозників — оцінюючи „на око“ — могло тоді бути до 10 тисяч, в одній тільки запасній лічниці в Тульчині остало їх 700—800, в тому кількадесять старшин. В пізнішому більшість їх вернулася до своїх частин і цим пояснюється „загадочне“ збільшення старшин від січня до березня 1920 р. Але як у такому випадку пояснити рівночасне зменшення чисельного стану стрільців?

Всеж, загальний стан у березні-квітні 1920 р. устійнено на кругло 20 тисяч, міжтим коли щодо стану попередніх періодів існують ще поважні розходження в заподаннях окремих авторів, дожидаючи на „останнє слово“ наших дослідників.

При VII-ій Бригаді УГА

Написав: П. Мигович, б. пор. УГА.

I. Похідний курінь і півсотня скорострілів.

До похідного куреня, що організувався в казарнях Хмельницького в Стрию, був наказ долучити півсотню скорострілів. Пор. Василь Виноградник призначив мене її командантом, а хорунжого Михайла Паску¹⁾ та бунчуж. Михайла Романишина, як четових командантів. Курінь мав відійти в поле в останніх днях січня 1919. Точного речення відходу не можна було означити, бо курінь очікував ще транспорту одягу. Був він, мимоходом кажучи, голий, бо стрілецтво одягнене було в подерті блузи, також самі плащі, ходило в подертих черевиках, і тому не міг курінь вирушити в поле.

Разом з четовими командантами розпочали ми організувати півсотню скорострілів. У запасній сотні скорострілів було під той час ок. 130 людей, з того $\frac{3}{4}$ були добре вишколені у скорострільній службі. Між ними було багато і давних австрійських скорострільчиків.

За два дні півсотня була зорганізована. Вона числила 46 людей, 4 скоростріли, типу Шварцльозе, 10 вючних коней і два муніційні вози. На кожний скоростріл одержано по 5.000 штук набоїв, з того половина була в лентах і коробках; друга половина набоїв, окремо — у скринях. Вся обслуга, крім мистця, двійки і трійки, виряджена була крісами і по 40 штук набоїв. Стрільці були одягнені лихо, подібно, як і весь курінь, в добавку стрільці мали лише по одній парі біля.

Виряд коней при півсотні був добрий і під тим оглядом вона виглядала як слід.

1. лютого одержав курінь і наша півсотня заповіджений транспорт одягів. Стрільці дістали по одній парі нового біля, російський плащ (шинелю), ватовані штани, фуфайку, шапку (папаху) та валянки. Багато стрільців не хотіло валянок зі собою брати, хочби тому, що мали досить можливі черевики і з валянками не хотіли тягатися. Валянки на війні у зимі, це добра річ, але рівночасно для стрільця великий баляст. Просто заваджають. А при найменшій теплі і болоті — зовсім не до вжитку.

Похідний курінь зодягнений був таксамо, як і півсотня скорострілів, з цією відміною, що там $\frac{4}{5}$ стрільців мали, замість черевиків, валянки.

На вигляд представлявся курінь дуже добре. Російський одяг робив

вражіння, що це колишня російська, правильна частина.

Рівночасно з роздачею одностроїв виплачено стрільцям заслуженину за час від 1—10. лютого, а старшинам платні за лютий. Виплата заслуженини відбувалася у запасній сотні усе точно. Грошей не бракувало.

З двірця дали знати, що поїзд для півсотні скорострілів уже готовий, на рампі. О год. 12-ій в полудне має розпочатися вагонування.

Точно в призначений час була півсотня на двірці. Не тривало довго, як коні, вози та боевий матеріал були завагоновані.

Куріня ще не було. Він прибув десь около год. 2-ої пополудні. Його пращав на площі касарень Хмельницького отаман Володимир Котович.

Вагонування півсотні скорострілів, так само й куреня відбулось в порядку і спокійно. Стрільцтво тихцем йшло на призначені місця до вагонів, помагало вагонувати кухні, вози та харчі, котрих одержано на три дні наперед. Настрій був веселий, деякі підспівували. На дворі пригрівало сонце, під ногами топився сніг. Голубе, чисте небо віщувало мороз.

На короткий час перед відїздом довідався я, що їдемо до групи Щирець, або як тоді говорили до Бізанца. Я тішився тим, бо сотника Бізанца знав я ще за австрійських часів, як доброго вояка-команданта. Чув я добрі справи про нього й у Стрию. Я радий був, що до його частин ми прямуємо, бо мати доброго команданта, такого перед яким мається пошану і довіря у часі війни, це перша річ у провадженні воєнних операцій.

Старшини-Комарнюхи VII. Львів. бригади УГА на Вел. Україні.

Ольгопіль, в лютім 1920 р.

стоять від ліва: 1) Левицький (?), 2) Пеленський Осип, 3) пор. Кліш Олександр, 4) чет. Ліщинський Іван, 5) чет. Шебель, ветеринар, сидять від ліва: 1) сот. Ліщинський Михайло, 2) чет. Ольховий Василь, ліквідуючий.

¹⁾ Хор. Михайло Паска згинув в боях під Пленіковом, Перемишлянського повіту в другій половині червня 1919, під час нашої офензиви. Був тоді при 13-ім полку.

А сот. Бізанца я знав як такого і чув богацько від других, тому те довіря до нього ще більше у мене закріплювалося.

О год. 4-йй пополудні опустив наш транспорт місто Стрий. У Щирці мали ми одержати дальші накази відносно вивагонування та нічлігу.

Наш курінь складався з трьох сотень — кожна по 100—120 люда і півсотні скорострілів. Кожна сотня мала свою кухню, по одному возові та телефонічні стежі із апаратами.

Курінний штаб виряджений був також телефонічною стежею з апаратом. Мав також санітарну стежу.

Кухні мали коні — зате провіянтові вози коней не мали. У Стрию коней було брак, тому й куреневі коней до возів не приділили. Півсотню скорострілів приділили на харч до III. сотні.

Курінь виряджений був добре і гарно презентувався. Найбільшим недомаганням — як опісля показалося — були валянки. $\frac{4}{5}$ стрільців не мали черевиків, тільки валянки. Зима була легка. Під ногами робилось болото — то й валянки скоро порозмакали й стрілецтво стало босе — курінь не міг довільно рухатися. А транспорти обуви не надходили.

Курінним командантом був четар Степан Михаськів. Мужчина малого росту, літ 22—24, чорнявий з вигляду, енергійний. Він був уже на фронті — дістався у польський полон — звідти втік, прибув до Стрия і тепер вдруге йшов у поле. На курінь покладав великі надії. Був доброї думки, що відноситиме з куренем воєнні успіхи.

Адютантом куреня був хорунжий Черняк.

Командантами сотень були: першої сотні: четар Володимир Криницький (той сам, що був командантом двірця у Лавочнім, коли я туди переїздив з австрійської війни). Командантом другої сотні був четар Іван Олинець, а третьої четар Володимир Гуглевич.

При курені були ще старшини: четар Заремба, хорунжий Ющак і інші, яких назвиськ я не занотував. Четар Заремба літ 20, з Великої України. В часі боїв у Львові, якийсь поляк стрілив був до нього з мисливської рушниці у саме око, наслідком чого одно око мав порцелянове. Тепер, як доброволець, зголосився знову на фронт.

До Щирця прибули ми коло 8-ої вечором. Замітний рух. Переважно військові, які товпляться на команду двірця — одні за ділом, другі, щоби завітися, бо на дворі холодно, мороз.

У команді двірця повно військових. Дзвонив раз у раз телефон.

При столі сидів військовий. Степеня не можна було розпізнати, бо був у плащі — та потверджував прибувшим „отверті накази“.

На другому кінці стола згуртувалися старшини, головно з нашого куреня і пильно приглядалися білому зшитковій паперу. Був це Вістник Державного Секретаріату Військових Справ ч. 5. Вістник весь заповнений іменуваннями старшин. Ми цікаві на піднесення старшин до вищого степеня — слідували за своїми іменами і знайомих товаришів.

Тимчасом, курінний командант мав уже для нас наказ.

Ми мали вивагонуватися на стації Глинна-Наварія, відійти до села Лісневич і там заночувати, забезпечившись із західнього краю села. Там мали ми очікувати дальших наказів. У Лісневичах мали задержатись ми декілька днів, щоби припровадити курінь до боевого стану. Курінь не мав набоїв, ручних гранат, коней і інших дрібних річей. При тім мали відбуватись полеві вправи, бо у Стрії курінь майже не вправляв.

II. У Глинній Наварії.

На стації Глинна Наварія пуста. Нема нікого, тільки нічний залізничий персонал. Поїзд заїхав під рампу і почалося вивантажування коней, возів та кухонь. Харчі залишилися у вагоні, бо везти із собою до Лісневич не було можна. Не було коней.

Ніч була студена. Мороз із вітром. Кругом двірця не було ні дров, ні ріща, щоби можна було розпалити вогонь та завітися. А гвітися треба було, бо вітер не уставав. Треба було й світла при вивантажуванні коней, возів і кухонь — та й цього не було.

Близько стації стояла купа соломи. Чия вона була, невідомо. З тої соломи скористали стрільці. Забирали по трохи і розпалювали вздовж рампи вогні. Тим способом гвілися і мали світло при вивагонуванні.

Коло першої в ночі, вивантажування було скінчене. Курінь пустився в дорогу до Лісневич. Квартирників вислано до села негайно по приїзді на стацію. Стрілецтво прочунавшись на морозному вітрі, машерувало повним кроком на призначене місце.

По дорозі стрінули ми чотири гармати у боевій позиції, звернені дулами на північ. Стрільці, що до того часу весело розмовляли, а деякі навіть жартували, побачивши гармати, затихли. Вони справді робили сумне вражіння. Стояли край дороги, серед снігу, разом побіч себе, в ночі, мов на пострах проходим.

Коло гармат ходив вартовий. Він потупував ногами. І йому було зимно. Стояли вони закопані при вході до села Глинної. Була то батарея поручника Івана Медведя.

За нецілу годину були ми у Лісневичах. Квартири були вже приготовані. Сотні розійшлися по своїх районах до теплих сільських хат на спочиночок. Залишилися лише дижурні по сотнях і стежа, що обезпечувала нас із західнього краю села.

III. „Група II. Південь“.

Наш курінь дістав офіційну назву XXIV. курінь і підчинено його команді 1-го полку, „Групи II. Південь“.

Штаб Групи II. Південь був у Щирці. Групою командував від 12. січня 1919 р. сотник Адольф Бізанц. До того часу командував нею підполковник Гриць Слюсарчук.

Групи II Південь підлягали два піхотні полки: 1-ий полк і 2-ий полк. Другий полк називався також полк „Городок Ягайлонський“ — і таку мав печатку. Таку назву присвоїв собі полк тому, що від листопада 1918 р. провадив бої у Городку

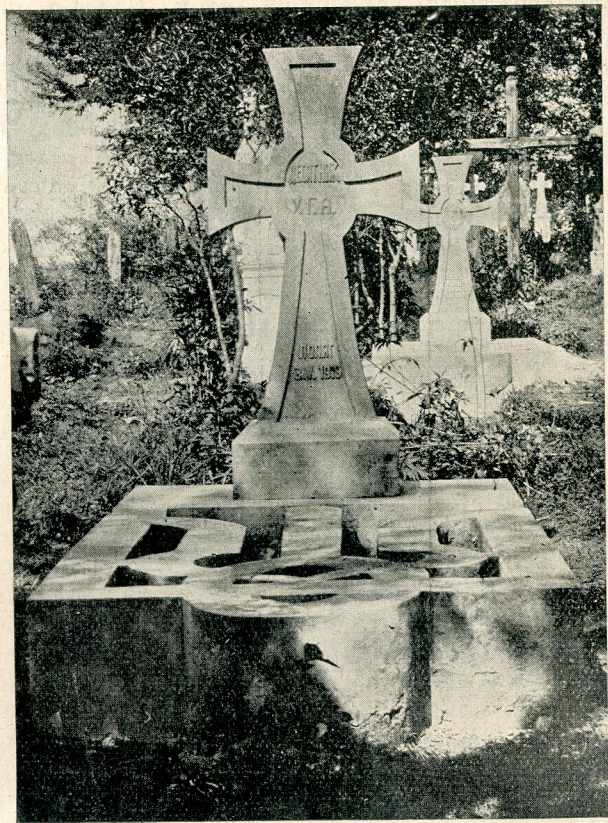
Ягайлонським і околиці, звідки в початках цей полк рекрутувався.

Командантом першого полку був поручник Роман Волощук. Штаб полку містився у замку Глинна. Командантом другого полку був сотник Михайло Дибуняк. Штаб полку був у селі Сердиці.

Під той час фронт Групи II. Південь перебігав так: (з правого крила) від шляху Оброшин — Зимна Вода від коте 330 коло присілка Буковини, де є кілька хат, включно, на захід від села Оброшин, через Пришляки. Звідтам північним краєм села Дубрівок. Від села Дубрівок закручувався на Ставчани, Янкову та Полянку. Був це відтинок першого полку.

Від села Полянки розпочинався відтинок другого полку. Фронт тягнувся на хутір Королівку, звідтам західним краєм ліса Заланок, далше лісом на полудне і північним краєм ліса попід Любінь малий. Коте 305 на схід від Любіня малого в наших руках. Від Любіня малого тягнувся фронт північним краєм бірецького ліса до залізничної лінії та до села Поріче Грунт. З Поріча Грунт правим берегом ріки Верешіці до села Мальяванка включно. Далше на ліво лучила група сотника Гофмана. Праве крило Групи II. Південь, лучило до Групи Наварія“.

Фронт не представляв односпайної лінії. Тут і там були укріплені опірні місця, подекуди за-

Воєнні могили в Цеблові коло Белза.

На першій пляні гріб десятника УГА Бутина Константина зі Загіря пов. Зборів, на другому гріб стрільця Лоїка Миколи з Мільна, пов. Зборів. Оба згинули підчас відвороту УГА зпід Белза 14 травня 1919. в с. Цеблові і тут поховані.

дротовані. Головно села становили опірні точки і коло них купчилися головні боеві сили.

Фронт охоронюваний був заставами. В деяких місцях застави висунені були далеко наперед. Пр. із села Ставчан висилано заставу на присілок Фердинандівку, 1½ км на захід від Ставчан. Із села Полянки, частини, що там стояли, висилали заставу на хутір Королівку, а із села Місток висилали частини застави на присілок Тернівку і на залізничу будку ч. 4.

Відтинок фронту Групи II. Південь довгий був на 25 км. Група розпоряджала тоді около 1500 люда боевого стану, зн. на 1 км фронту припадало около 60 вояків. Фронт тягнувся гейби півколесом, чи луком. Оба крила відтинку групи віддалені були у воздушній лінії 16 км, одначе дійсна фронтова лінія протягалася на 25 км.

У розпорядженні групи було 17 гармат. З того на відтинку 1-го полку було 8, а на відтинку 2-го полку 9 гармат.

Батеріями командували: пор. Роман Олексій (2 гавбиці), пор. Іван Медвідь (4 гавбиці), пор. Степан Когут (2 легкі гармати), пор. Іван Михайлів (2 легкі гармати), сотник Маріян Кречківський (4 гармати), сотник Йосипишин (3 гавбиці).

Артилерія Групи II. Південь була в той час розположена так: батарея поручника Романа Олексія між залізничними шляхами, на краю ліса на полудневий схід від Оброшина. Батерія поручника Івана Медведя на дорозі з Глинної до Ставчан, де

Четар Михайло Береський, згинув під Городком Ягайлонським 1918 р.

вона перетинає залізничий шлях. Батерія пор. Степана Когута в селі Ставчанах, батерія пор. Івана Михайлова на західнім краю села Лісневич. Батерія сот. Маріяна Кречківського в селі Айнзідель, а батерія сот. Йосипишина в Чуловичах. Постій батерій часто змінювався.

Проти відтинку нашої групи займали поляки села: Конопницю, Бартаців, Керницю, Любінь Великий, Любінь Малий і Лазенки. Крім того обсажені були ними хутори: Дубова Долина, Добанівський, Магдалинівка, Боднарівка, Петерсгоф, Гайнріхсдорф, Корчма, Козачка.

IV. Полки.

В першій полку були два курені.

Першим куренем командував поручник Остап Левицький. Штаб його був у селі Ставчанах. Курінь мав 4 сотні. Четар Литвин командував 2-ою сотнею, четар Тофан 5-ою сотнею, четар Роберт Крайт¹⁾ 12-ою сотнею, а хорунжий Мицик 3-ою сотнею. Сотні сильні 100—120 люда. Відтинок першого куреня сягав (зліва) від села Полянки — від правого крила 2-го полку включно і тягнувся на Янкову, Ставчани, Дубрівку аж до річки Ставчанки, що пливе між Дубрівкою і Пришляками.

Другим куренем командував поручник Василь Чарнецький. Курінь мав три сотні. Четар Карло Стасишин командував 7-ою сотнею, четар Свідрик²⁾ командував 10-ою сотнею, а поручник Рудольф Мар 13-ою сотнею. Сотні сильні, як і в першій курені. Другий курінь займав відтинок від річки Ставчанки через Пришляки аж до Буковини коте 330.

Боевий стан першого полку мав 700—800 люда. Харчовий стан до 1200 люда. Крім деяких сотень були при полку ще саперська сотня, булавна та провіантура.

Скоростріли до того часу не творили осібних сотень, тільки були приділені четами по сотнях. Звичайно при сотні був один або два скоростріли.

Другий полк „Городок“ мав 3 курені: III, IV і V. III курінь займав відтинок на лівому крилі полку. Командантом його був сотник Ананія Степанів³⁾. Штаб його був у селі Бірчу.

V курінь мав відтинок напроти Любіня Великого і Малого. Командував ним в заступстві поручник Руцький. Офіційним командантом був поручник Северин Рибачевський, що саме в цей час був ранений і відійшов на лічення. Внедовзі він вернувся і обняв знову команду куреня. Осідком його була Демб'янка.

V курінь був на правому крилі полку. Командантом його був поручник Рогушевський. Штаб його був у селі Містках. При кінці лютого 1919 р. курінь цей зліквідовано і у полку залишилися лише два курені.

¹⁾ Четар Роберт Крайт згинув підчас нашої офензиви під Бережанами.

²⁾ Четар Свідрик згинув в боях під Бережанами підчас нашої офензиви.

³⁾ Сотник Ананія Степанів згинув підчас відвороту наших військ під Жидачевом в травні 1919. р. Був це один з найкращих і найвідважніших старшин нашої групи.

Другий полк мав до 900 люда харчового стану.

В поточній бесіді, а навіть у наказах послугуванюся назвами частин, від їх командантів. І так звичайно говорили: полк Волощука, полк Дибуляка, курінь Степанова, сотня такогого команданта. Це улекшувало орієнтацію між частинами, які в той час закінчували свою організацію — і були вже повновартними боевими частинами.

Вирядження полків на той час було задовільне. Стан одягів був добрий. Як стрілецьтво так і старшини були одягнені в австрійські однострої, що кожний приніс із собою із австрійської війни. Відзнаки старшин і підстаршин також австрійські. Лише на шапках були українські емблеми, або синьо-жовті стяжки. Правда, багато старшин та підстаршин відзнак зовсім не мали.

Під технічним оглядом полки були забезпечені. Кріси були. Була й муніція. Не бракувало і ручних гранат. Навіть такі річи, як світильні набой — були. Брак був тільки гарматної муніції.

При полках уряджені були майстерні зброї. Це була незвичайно потрібна робітня. В той час і пізніше багато ручних крісів потребувало направи, і то направи фахових людей. Кріси лежали довший час по складах невичищені, поржавілі до того степеня, що стрільці самі не могли припровадити їх до такого порядку, щоби добре стріляли. В той час і само стрілецьтво на фронті не так дуже берегло порядку при крісі. Є кріс — добре. Стріляє — також добре. Колиж не стріляє, також не зле. Не піде до бою.

Тому ці майстерні були дуже на часі. У них приходилось направляти також і скоростріли.

Дисципліна у полках щойно вироблялась. Стрілецьтво чимраз більше розуміло вагу послуху при боевих частинах. Великою перешкодою у поступі здисциплінування був брак старшин по сотнях. При сотні був звичайно у той час один, найбільше два старшини. Підстаршин також за мало.

Але дисципліна зростала з кожним днем. Стрілецьтво, побіч денного і нічного військового заняття виховувано шляхом балачок на культурно-освітні теми. Такі балачки старшин із своїми стрільцями — освідомлювали їх і стрілецьтво розуміло значіння польсько-української війни. Тим самим зростав послух і пошанування наказів.

V. В Лісневичах.

3-го лютого 1919 р. після богослуження, яке відправив полковий духовник о. Чарнецький¹⁾, в лісневичській церкві, відбувся перегляд куреня полковим командантом сотником Романом Волощуком та адютантом полку, поручником Северином Модрицьким²⁾ (Волощук, австрійський поручник, а Модрицький австрійський четар — оба піднесені до вищого ступеня Вістником Державного Секретаріату Військових Справ ч. 5).

Сотник Волощук — тоді у відзнаках австрійського поручника, мужчина середнього росту,

¹⁾ Полевий духовник о. Чарнецький помер на тиф на Україні в місті Деражні.

²⁾ Поручник Северин Модрицький пропав без вiсти підчас пробою наших військ через польську лінію під Козатином при кінці квітня 1920. р.

брунет, літ 27, студент прав, від перших днів революції на фронті.

Поручник Модрицький, літ 28, чорнявий, середнього росту, студент прав. Між старшинами люблений і поважаний. В березні відійшов з полку до бригади (групи) як персональний адютант.

Курінь в лаві, на вулиці у Лісневичах, одягнений у російські шинелі і шапки на вигляд представлявся дуже гарно, з чого командант полку був вдоволений. Полковий командант враз із адютантом відібрали від нашого курінного звіт та переїхалися вздовж цілого куріня, пильно йому приглядаючись.

Стрілецьтво призвичаїне бачите за австрійських часів полкових командантів, старих свих „оберштів“, після перегляду так говорили про молодого енергійного сот. Волощука: „такий молодий і вже обершт“.

Того дня після полудня, прибув до нас командант Групи П. Південь — сотник Альфред Бізанц.

Це пристійний мужчина, середнього росту, літ 34, округлого обличчя, з англійським вусом, чорним кучерявим волоссям зачесаним до гори. Постава, вигляд та бесіда енергійна, наскрізь військова. Він активний старшина 33. п. піхоти краєвих стрільців, східньо-галицький німець. Після повороту з фронту до Галичини, зголосився до Української Галицької Армії і від 12-го січня 1919. командував групою. У старшин тішився пошаною та довірям.

На старшинській збірці інформував нас про фронт, власні і неприятельські сили, спосіб війни, який тут провадиться і т. под.

Кожний старшина одержав літографовану спеціальну карту околиць нашої групи. Ті карти не були зовсім точні, але всетаки вони помагали добре орієнтуватись у терені. Військових карт не було — отже ліпше було мати й літографовану карту, як нічого. Карти ці копіював сотник Корнило Купчанко, що був тоді начальником штабу групи та артилерійським референтом. (Внедовзі відійшов він до ДСВС. Його місце, як начальника штабу заняв поручник Руцький, а артилерійським референтом став сотник Противенський).

Час у Лісневичах проходив скоро. Курінь вправляв щоденно рано і після полудня. Старшини і підстаршини, по наказу полку, ходили на розвідки. Ціль тих розвідок, було розвідати неприятельське положення та орієнтація в терені. Звичайно з кожної сотні ходив один старшина з кількома підстаршинами.

На одну таку розвідку ходив і я з кількома підстаршинами. Усіх нас було 8 чоловіка.

В команді полку в Глинній, де мав я одержати докладний наказ, куди і в котрім напрямі мав я удатися на розвідку, застав я знайомого товариша — команданта батареї, поручника Осипа Когута. Був це відважний старшина й не раз доказував просто чудес своєю відвагою. Він радо обіцяв добровільно піти зі мною на розвідку.

Вже смеркалося, як наша розвідка доходила до присілка Фердинандівки. Сюди часто любили закрадатися поляки. Ми осторожно підсувалися вперед, щоби не бути негайно заскоченими. Але у Фердинандівці поляків тоді не було. Звідти ру-

шили ми північним краєм ліса, що на захід від Фердинандівки і не довго тревало, як ми опинилися на західнім його краю. Перед нами показалися три фільварки: Добанівський, Магдалинівка і Боднарівський. Фільварки ці були обсажені поляками. На дворі вже добре смерклося. Було тихо. У віддалі 400 кроків побачили ми двох поляків, які ішли з Боднарівки на Магдалинівку. Була це злука між двома заставами. Дальше ми не йшли.

На тому відтинку підстаршини і я були достаточо зорієнтовані. Пізною ніччу вернулися ми до Лісневич, до куреня. (Далі буде).

ВОЄННІ УСМІШКИ

Війна і кохання

Яка прекрасна тема.

Але кохання на війні мусить мати своєрідний характер. Провізоричний. Не можете ж ви кохати постійно, твердо, одну й цю саму — коли ви нині тут, завтра там, а позавтра положите свою буйну голову на полі слави.

Та мій старший рахунковий підхорунжий Горобець до такого провізоричного кохання не надався.

Статечний, — бачите, був характер.

Приїдемо на якусь квартиру. Там, припустім, дівчина. Мій Горобець — не скажу, щоби летів на дівчача — але мав таку натуру, що закохувався. Цілком поважно і між іншим — плятонічно. Такий якийсь поет. Щойно за тиждень осмілювався поцілувати білу ручку (не так як хор. Яснокіл, що цілував зараз першого вечора — і взагалі...) А потім — ще й не дійшов до коралевих уст — а вже укладав подружні пляни. Цілком поважно. За два тижні укладали вже спільно. І весь час поважно і плятонічно. На третій тиждень сотня відходила і мій підхорунжий працювався якби до завтра. „Будеш чекати на мене, єдина?“ — „Буду, єдиний...“ І як приїздив до другого місця — цілий тиждень жив під вражінням першої. На нікого не дивився. Потім подивився. Потім закохувався. Потім історія повторялася. Три рази вже всів заручитися, два рази були оповіді, раз мав відбутися шлюб. І тільки команда бригади в останній хвилині рятувала положення і переносила сотню в інше місце.

Та в Винниці ми „стояли“ два місяці.

Не вдалося врятувати підхорунжого. Одружився. А за тиждень наша бригада перейшла до Тростянця.

Справа починала комплікуватися трагічно, бо в Тростянці ми стояли два місяці... У Балті три місяці... А якраз, як признався мені довірочно Горобець, щойно це — балтійське кохання було справжнє, велике і єдине.... Не знаю, чим було би скінчилося це кохання, але нащастя підх. Горобець — умер на тиф.

І кінець.

А Яснокіл живе й досі.

Бачите...

Федь Триндик.

Чортківський прорив у польській мемуаристиці й пісні

Подав: І. Каміньскі.

У тому самому часі, коли в нашій пресі появилася низка статей на тему авторства чортківського прориву, попала мені в руки доволі обемиста книжка в польській мові. Є це польовий нотатник б. австрійського, а згодом польського старшини, у якому представив він свої переживання фронтового старшини спершу на австрійсько-російському і австрійсько-італійському фронті, опісля в часі польсько-української війни, а на закінчення польсько-більшовицької війни.

Наголовок книжки: Микола Герцунь: Ракети над фронтами. Повість. Зі вступом Йосифа Ол. Галушки.

Повість Герцуна, це військовий нотатник. Переживання й обсервації, писані вояцьким стилем. Місцями цей стиль надто драстичний і вульгарний, перетиканий військовою порнографією і це мабуть було причиною, що автор, хоч багацько праці вложив у свій нотатник, довго не міг найти накладця. Поміг йому щойно відомий польський письменник Й. Галушка, що написав навіть для книжки передне слово, у якому ставляє Герцуна вище Ремарка.

Польська військова мемуаристика назагал бідненька і рідко коли стоїть на височині споминів ген. Рої. Місце історичної правди часто займає уява, місце безсторонності грубими нитками шита односторонність, як вияв ментальности і відношення автора до деяких фактів і подій. Такою книжкою є і нотатник Герцуна. Наглядно це бачимо, коли читаємо сторінки, що на них змальовані польсько-українські бої. Вплив лектури Сенкевичівської Трильогії, уняття випадків у стилі памятної промови колишнього польського прем'єра Падеревського під памятником Ягайла в Кракові в 1919 році, це основа і стиль нотатника Герцуна. Такі голоси можна рееструвати без коментарів. Для зразку рівня таких споминів рееструємо голос „польського Ремарка“ про чортківський прорив.

„8. VI. Український*) наступ почався в 3 год. пополудні. Спосіб його переведення був чистою насмішкою і глуфом із нашого безсилля. Напереді тягнула рідонька тиралієра кінних артилерійських розвідників, за нею їхали, також в тиралієрі, гармати (коло 8 батарей), а за ними, звільна, без поспіху, ішла піхота в маршових кольонах. Неприятель відіпняв гармати і з віддалі яких 2 і пів км. почав засипувати наші позиції зливою гранатів, переважно мінових, підсуваючися чимраз ближче під наші заводи. Кожний наш стріл, чи серія скорострілу стягала на смільчаків град смертних стрілен. Щохвилини відходив ранений, падав труп, мовкли скоростріли, розбиті вдачними стрілами, або позбавлені обслуги. Наша ар-

тилерія мовчала, заховуючи малу скількість (мабуть по 3 на гармату) стрілен на критичну хвилину. Телефонічні лінії зірвані, зрештою і так зайві, бо не мали ми вже кого взивати на поміч. Усе було в лінії, бо і мене стягнули з запасних частин і всадили на праве крило. Коли неприятель побачив надходячу підмогу, отворив такий живий запоровий вогонь, що на хвилину закрив мені дорогу муром диму, вогню і заліза. Ледви одинцем і то з великими втратами, вдалося мені дійти до заповідів — властиво до пекла. Лінія прикрита була великою, важкою, оливоно-сірою градовою хмарою. Під нею розігравалися сцени, що їх пером важко передати. Стогони ранених, зойки вмираючих, захриплий голос команд, грохот крісів, верески „ура“, кликання за амуніцією, мішалися з детонаціями вибухаючих гранат, гаптуючих на чорній занавісі газу й диму золоті віяльця вогню. У перших пяти хвилинах втратив я оба мої скоростріли і їхню обслугу. В якийсь час потім відходжу і я, почастований відломками гранати. Коли Б. побачив мене в плащі з крові й болота, заломив рӯки.

— Що там?

— Партія програна...

10. VI. К., якого я зустрів на дорозі разом з Ф., як утікали, перевязав мене тимчасово в захисті хорих у Білобожниці, якої мешканці в кілька годин пізніше добивали, як мені оповідали, наших ранених.

По хвилевому відпочинку, їхали ми крок за кроком з огляду на терпіння Ф. і мої скалічення, у темну ніч і зливний дощ. Подзвонюючи зубами з зимна й гарячки, над ранком доволіклися до Бучача.

Місто темне, тихе, наче вимерло. Ніхто не відповідав на стукання до віконниць, нема нікого, хтоб нам міг показати захист. Щойно по годинній блуканні з'явився міліціонер і відпровадив нас під дім, у якому, як говорив, мабуть буде вільна квартира, бо забралися звідтам якісь вояки. По довільному дослідванні отворили нам врешті браму і з великими застереженнями впустили до середини. К., що був найвизовніший і наш, з титулу своєї функції лікаря, опікун, взяв на себе важке завдання перепросин, вияснень і прохань. Одначе вистарчило одно слово „ранені“, щоби власники дому з неприхильних до інтрузів господарів перемінилися в найсердечніших і найбільш дбайливих приятелів. Дім, від кухні до дівочих кімнат, цілий проснувся, загомонів працею, відголосом запитів, окликів, бідкань, спочуття, стуком обстанови і, — що найважливіше — брязкотом кухонного начиння...

12. VI. Я хорий і безвільний як дитина. Дух і тіло відмовляють мені послуху. Фізичні терпіння

*) Автор уживає всюди слова „руський“, „русини“.

є нічим у порівнанні з терпіннями душі. Ця брутальна непевність, чи одначе ми не завинили, як це в нас стараються вмовити, цей ляк досі ніколи невідчуваний, ляк суду, мстивого заочного людського суду, причаєних поглядів, болісних недоумлень, відбирає мені всяку охоту до життя і соромом розпалює обличчя, що живу, коли там під Чортковом лежить погребана наша слава, наша радість і щастя. І водночас щораз частіше знаходить на мене жаль, що я не остав на полях Ягольниці з останнім спомином святкового дня, з окликом тріумфу, викиненим останнім віддыхом на честь перемоги.

І нараз охоплює мене гнів за це моє жіноче перечулення, на сонце, що бездумно всміхається своїми райдужними устами, на білля сплячене кровю — на цілий світ.

Легккдушно подразнили ми рій ос і цей вчинок мусіли дорого відпокутувати. Хто був винен? Як завжди: цей другий. Началися сварки, „роблення“ опінії, очищування себе коштом співтоваришів зброї. Робили нам усякі можливі й неможливі закиди з тієї тільки причини, що ми мали нещастя найтися на лінії маршу неприятеля. Це саме певно було б зустріло кожний інший відділ нашої групи, як зустріло також сусідню групу, хоч була сильніша від нашої і нашим неповодженням упереджена. Дискусію на тему, чи сповнили ми свій обовязок, вважаю зайвою і безпредметною. Робили нам єдино голословні й нерічеві закиди — навіть не закиди — не жадаючи вияс-

Четар УГА Мирон Галань, помер в Торканівці на п'ятний тиф дня 27. січня 1920.

нень, ні не стараючися пізнати правду. Зрештою про льогічне розважання справи не могло навіть бути мови в перших хвиликах по невдачі: розкукурічені люди скакали собі до очей, вигукуючи „ти винен“, або обкидали себе взаємно в часі маршу болотом образ.

29. VI. Минулих 13 днів це один великий меч за Львів. Неприятель зібрав усі сили, які тільки міг зібрати, до рішальної розправи. Отже разом з „закордонцями“ ішли „галицькі“ війська, ішли „добровольці“, позбирані по селах, без огляду на національність і гнані кнутом, прилучувалися щоденно ватаги недобитків, що крилися досі по лісах, банди волоцюг і злодіїв, що вітрили добичу по дворах і містечках. Тягнули як круки на жир.

Відступали ми крок за кроком. Кожний потічок, кожний горбок, кожен ліс були видовищем завязятих боїв на життя і смерть. І хоч ворог напружував усі свої сили, хоч засипував наші позиції безнастанним градом стрілен, хоч кидав до наступу чимраз то нові сили в масі, хоч тортурував бранців та калічив і навіть над трупами поляглих знущався по варварськи, не зміг ані переломити, ані знищити тієї горстки оборонців, що змагалися в цілковитій абнегації людських потреб. Зробив це не кнут, не одурманення горілкою, не жагда добичі й крові — як у тамтих — але один і єдиний зов серця: „Не дамо нашої землі!“

Нарешті дня 27 червня надійшла очікувана з тугою підмога, блакитна, блискуча, свіжа. Другий раз у тій кампанії рятують нас війська, що стояли поза централею.

Я бачив, як усе, що польське, а навіть українське, втікало з Чорткова, Ягольниці, Тернополя

Стоїть др. Соневіцький Юліан, ветер. лікар при штабі III. Бригади. Знімка з часу Чортківської офензиви. Світлено в Копичинцях.

і інших місцевостей перед загрозливою українською потопою. Я бачив замішані між військові табори серед вусатих вояцьких облич ангольські голівки дітей і втомлені обличчя старців. Бачив я при дорогах виснажених жінок, що воліклися на руках і ногах і молили ошалілими зі страху й грози очима про кутик на возі. Бачив я сиріток, що бенкетували до спілки з собаками на пристиглих таборищах. А проте думка, що можуть пасти до рук диких bestій, сильніша була за нужду, голод і холод, за муки й труди втечі, за біль наслідком втрати батьківщини. Ця думка роздувала останню іскорку сил і була одиноким провідником тисяч нещасливих.

Сипалися вздовж дороги відвороту перлини хвиливого щастя, лилися сльози розпуки. Жах ніс по всіх трактах обридливі картини погромів, бив у дзвін тривоги й заражував деморалізацією, де тільки появилися обози, а з ними страхітники, які по втечі з поля бою робили із себе багатирів і сіяли переполох, оповідаючи несотворені нісенітніці: „я один тільки остав при житті — решта згинула“! Завдяки тим одиницям злі язики шарпали опісля добру славу відділів. Завдяки їм переполох охоплював цілі простори і разом із утікачами передіставався на зади далеко в глибину краю, відбираючи віру в спасіння і охоту до боротьби.

А „русини“ підносили лоби й добуваючи із схоронищ зброю, йшли на ляха, радіючи, що ще не кінчиться їх влада. Дріжу на саму думку, що до місць, де нас так сердечно і з таким ентузіазмом приймали як символ відродженої Батьківщини, ввійшли гайдамаки. Дало нам Провидіння назад Батьківщину, але затроїло радість з її посідання аж надто: три фронти, тисячі могил, плач сиріт, зойки тортурованих братів... Нанизується одно за другим зеренце в страшну вервицю bestіяльства, жорстокости і мук.

**

А на цьому тлі як чудово красується наш вояк! Ті самі люди, що в кадрі виявляли найбільше недовіря, впертости чи злої волі й нехиті до військової служби, у полі змінилися в першорядний громадянський і вояцький матеріал, якогось не посоромилася ніяка армія. Серед несприятливих харчевих умовин, дошкульних атмосферичних змін, у часі важкої служби, підчас якої кожний мусів себе самого подвоювати й потроювати, в кривавих неповідненнях і відворотах виявили вони такий гарт, патріотизм і самовідречення, а по хвилиних збоченнях з дороги дисципліни, таке каяття, що мое серце переповнене подивом, любов'ю і почесною для тих наймиліших зпоміж полкових братів.

Не вживали ми тут ніяких штукочок, приміюваних колись до нас самих бувшими займанцями, не розбуджували тих ненавистей до ворога, не звивали ехидно божої кари на нього, як це ді-

ялося в часі світової війни, не мусіли ми штучно викликати патріотизму ні алькоголем, ні шумними промовами з проповідниць, чи приказах на фронті. Самі за себе говорили різні, грабунки, вбивства й насильства, що їх допускався ворог на наших і своїх братах. Хто бачив тільки немовлят з розбитими об мур головками, трупи наших вояків помасакровані в жахливий спосіб, з обрізаними вухами й носами, з видовбаними очима, посинячені, поторощені прикладами й подіравлені вістрями багнетів, переходив через спалені і в нівець знищені села й містечка, хто чув прокльони дивільного населення обох національностей, цей не міг не зненавидіти противника, не боронити краю, до якого тратив ворог, вже через свої злочини, усяке право, навіть якби воно колинебудь існувало.

Сюди, на фронт треба б спровадити всіх і „зимних“ і „літніх“, цілу розполітизовану й торгуючу впливи й зиски товпу, щоби навчилися любові Батьківщини і посвячення для неї амбіцій і мрій.

15. VII. Сьогодні в 2.45 годині ранку Тернопіль врешті дістався у наші руки.

17. VII. Стоїмо гарнізоном в Охримівцях. Так! Гарнізоном, бо громадянська війна скінчилася і стала тільки немудою згадкою. Загалом війну пригадує нам тут лише церква своєю мелянхольною перекривленою банею, поцілена німецькою чи російською гранатою.

Занурюємося по самі вуха в ласці долі. Генеральне миття і купіль, прання, чисте білля, книжки, часописи, вечірні товариські зібрання — одним словом змивання із себе усіх брудів і тіла й душі та наволікання на себе знову людської шкіри.

Моральні рани загоїлися від цього, найчудовішого для вояка, ліку: добробуту. Невдачі пішли в непамять, полишилася віра в щасливіше завтра. Вояк найшов вже настільки моральної сили, що зі спокоєм, а навіть з гумором, говорить про пережиті невдачі. У цілому таборі лунає — тепер модна — пісенька, що її на відому ноту скомпонував один із старшин 40 п. п.:

„Było to przedsięwzięcie głupie i t. d.

Яким чудовим твором є людина, а передовсім вояк! Нехай тільки вщухне буря, нехай промінь сонця пробе хмари, забуває він, що перед хвилиною валили громи, скидає із себе перемоклі й брудні лахмани пригноблення і розпуки, випружується і завітает до нового життя.

Навіть майор Якліч, який після чортківської невдачі, сходив з ума з розпуки і мало що не поповнив самогубства, прийшов до рівноваги й сміється, слухаючи пісеньки, що саме проти нього спрямовує своє жало..“

**

Так виглядає чортківський прорив у споминах учасника, польського старшини.

З листів полк. Дмитра Вітовського

Матеріали до історії Легіону УСС.

Подав: д-р Никифор Гіриляк, б. кошовий УСС.

(Докінчення*)

Львів-Двірець, 19. X. 1916. (901).

Дорогий Ничипоре!

Дуже буду вдячний, як вишлеш мого Вовка до дому, до його родини до 1. XI. а опісля знов до мене до Брошнева. Сьогодні ждав на Тебе у Сан-Сусі і не діждався. Від вітвірка сидітиму у Львові, правдоподібно в Гостинниці і кую до третього іспиту. Відпустка моя до 7. XI. опісля — як Боги всесильні зарядять. Якби Ти був в тім часі (24. X. — 3. XI.) у Львові, старайся бачитися зі мною.

Здоровлю

Дмитро.

Матіїв, 26. XI. 1916.

Сьогодні другий день, як я обняв нову посаду. За 2—3 дні напишу звіт.

Здоровлю щиро

Дмитро.

Пересунення боєвої лінії на австрійському фронті наслідком російської офензиви літом 1916. р. мало той наслідок, що багато виселених родин опинилося в районі Ковельщини. Для них оснувало австрійське командування окремі табори, а при окружній команді системізувало окремий реферат для справ виселенців. Цей реферат доручено Вітовському. В цій справі пише він у грудні 1916. р. ось що:

„Я запустив вже тут корінь, себто стався конечно потрібний. Покищо зі всіми — навіть з тими, що Гаврилко на них нарікає, — як найкраща гармонія. Я став на становищі, що я не є ніякий *Delegierter*, тільки зовсім нормальний урядник окружної команди, а з того виникає, що за полагодженням всяких справ**) не потребую ходити до поодиноких референтів як сторона, тільки полагаджую їх по товариськи. Як вже знаєш, називаюся урядово *Evacuieren-referent*, маю всіх 23.000 душ (виселених — Н. Г.) т. зв. *Militär-wirtschaften* мають доставити мені збіжжа, бараболь, а я маю зорганізувати та вести апрівізацію виселенців. Збіжжа мало, виселенців багато, роботи дуже багато. Команда 4-ої армії моїх хлопців ще не віддала. Поприділюю їх до поодиноких постерунків жандармерії як моїх помічників. Підлягатимуть тільки мені. Справа шкільна йде зовсім добре“.

Під кінець 1916. р. набрала шкільна праця Вітовського дійсно найбільшого розмаху. Попри народні школи організує він також курси для неграмотних.

26. XI. 1916. (902).

Дорогий Ничипоре!

Що маєш силу, право й охоту бодай титулярно бефердувати — на це доказом Комісаріят у Волидимирі Волинським. Залучену *Beförderungseingabe* прийми так тепло й щиро, як вона написана. Аргументом про: тутешні обставини. Так потрібно конче. Відносний приказ будь ласка в німецьким перекладі переслати сюди, щоби предложити його владі.

Здоровлю щиро

Дмитро.

*) В попередньому числі помилково подали ми „Докінчення“ замість „Продовження“.

**) Тут ходить про справи шкіл в окрузі (Н. Т.).

12. I. 1917. (905).

Дорогий Ничипоре!

Як не забудь, то будь ласка тепер внести моє прохання о IX-ту рангу. З певних зглядів воно мені тепер потрібне, хоч досі я маловажив це. Як справа, про яку ми говорили в театрі? Індишевському і Гаврилкові будь ласка пригадати, що моя етапна почта все ще 276.

Здоровлю сердечно

Дмитро.

В лютім 1917. р. мав Вітовський якесь непорозуміння з одним старшиною Коша на тлі якогось письма того старшини до стрільця (здається Палашука), що працював в окрузі Вітовського. Старшина цей — почувши, що це письмо особисто діткнуло Вітовського, просив мене, щоб я посередничив у ліквідації того непорозуміння. Я написав Вітовському листа з виясненнями і одержав на його отсе письмо:

Дорогий Ничипоре!

На твоє пледое буде моя репліка коротка: Дивуюся, що автор картки вважає за відповідне говорити перед Тобою, що в тій картці не мене мав на думці, тільки кого іншого. Троха інакше думали ті, що картку читали, бо ж і тому тільки дали мені її прочитати, що від початку до кінця оброблювала мою особу. Тактика дуже вигідна, хоч для мене зовсім нова. Оплювати когось, представити як людину без ніякої амбіції і т. д., а опісля сказати, що все те відноситься до кого іншого — це нагадує мені історію свата, якому вийт вибив око, та він на вйта не марикує собі, бо вийт властиво на кого іншого замахнувся. Можеш мені вірити, що тої картки не коментовано мильно, тільки читано так, як була писана. Яка ціль того письма, в додатку до людей безпосередно мені підчинених — не знаю. Вкінці цілу сю історію з хвилиєю висилки мого листа вважав я покінченою, тимбільше вважаю її такою тепер.

За 2—3 дні напишу більше про тутешні відносини; сьогодні бігме не можу. Чи на Твоім загумінку всьо благополучно?

Цілую щиро

Твій Дмитро.

П. С. 18-19-20 був тут Скоропис.

15. 3. 1917. (908).

Дорогий Ницьку!

Письмо Твое, так файно друковане, страшно моє серце розманіжило. Що до його змісту (листа — не сердца), то діло мається так: Правда є, що Б(юро) К(ультурної) П(омочі) — не знаю чому — почало Ковельщину трактувати як мацошині діти. Може тому, що ми звідси не робимо ніякого крику-реклами. Та це дурниця. Вчера передав я відповідного листа до д-ра Крипякевича. З Твоєї оферти — помогти Ковельським школам матеріально — хоч як вона щиро зроблена, не можу скористати. Діло бачиш — таке: Досі — окрім 500 К. з червня 1916. — не взяв я з Б. К. П. ні сотика готівкою, хіба за деякі шкільні річи буде мусіло Бюро заплатити; однак ця квота в порівнанні до опублікованої квоти в „Ділі“ і „Вістнику“ є мікроскопічно мала, бо зпевністю і 300 К. не виносить. Крутив і кручу, як можу. В цім місяці я хотів знов розмахну-

тися і бодай 3—4 нові школи додати. В тій цілі просив я листовно д-ра Крипякевича, щоби подав мені стан готівки і бюджет фонду. Стрільців більше сюди спроваджувати не можу, тому я написав йому, що обсаджувати нові школи треба буде людьми новими, цивільними, яких треба буде оплачувати. Для того саме хотів я знати стан і бюджет фонду. Не можна чейже на сліпо й на свою відповідальність спроваджувати сюди людей і діждатися вістки: „Фонд вичерпаний“. Бюджет хотів я знати ще й тому, щоб зорієнтуватися у видатках та взагалі оперувати чимсь певним, а не люфтом. На це дістав я таку відповідь: „Ковельщина може дістати з Б. К. П. місячно до вересня по 500 К. Щодо спровадження цивільних учительських сил порозумітися з Мартинцем“.

Отже стан фонду остався для мене урядовою тайною й на дальше, бюджету не бачив, а в який спосіб я маю порозумітися з Мартинцем (бо листовний не все добрий) — то Бог знає. Я шаную всяку владу, але за те від неї бажавби, щоби вона там, де треба, помогла. Вже місяць тому, як написав я до Крипякевича по 200 букварів Солтиса для курсів неграмотних. Просив, щоб він звернувся до Волошина, щоб стрілець якийсь привіз, бо звідси нікого вислати не можу. На це дістав відповідь: „Книжки спаковані ждуть“, аж я когось по них пришло. На мій алярмуючий лист до Волошина, щоб він поміг у висилці, відповів цей, що він дуже радо книжки перешле стрільцем, але тоді, коли Крипякевич дасть йому книжки до висилки. Шановне Б. К. П. не могло досі зробити того*), мимого сего, що вже знало, що стрільці книжки перевозили. На сім інтересі стратив я цілий зимовий місяць, коли найкраща пора була до науки. Збираючи те все — не хочу, щоби мені закинули вилім зпід признаної влади Б. К. П. і тому Твоєї оферти чи то в натурі, чи ін релюто — прийняти не можу. Інша річ, що зачну в троха іншому тоні переписуватися з тою владою.

Тут нічого нового. Дня 18. ц. м. мустерунок; чи хлопці будуть ставати перед комісією, не знаю ще ані я, ані команда округи. Всіх стрільців-учителів, якщоб вони були злібні, команда округи буде реклямувати. З братії, що є коло мене, один є в моїй канцелярії, один має склад реферату виселенців, одного впахав як помічну силу до канцелярії цивільного Комісаріату, а всі інші по 20. З. будуть приділені до районних команд, зглядно до *Militärwirtschaft*-ів.

А тепер справа Твогого П. С. Бажаної картки післати не можу з тої причини, що П. (здається Палащук — Н. Г.) заявив, що вже її не має. Дивуюся, що Микола схотів мене підійти і чужий лист вислав у коверті, заадресований моєю рукою. На той лист не відповів і не відповідаю.

Я з ніким ніколи не гнівався, але як хтось так болючо стане мені на ногу, як було у цім случаю, то зрозумієш, що не можу зробити приемної міни і ще сказати: „Дякую“. Впрочім я вважаю справу покінченою та прошу Тебе, щоб і Ти також її такою вважав.

Тепер все тут працює як машина. Хочемо видати волинський альманах. До Володимира Волинського віднісся я в тій справі з пропозицією, щоби вони й у себе те саме зробили так, що альманах вийшовби в 2-ох книжках. Матеріяли незвичайно цікаві. Навіть малярські шкідці дуже гарні. Шкода, що Безгрішний відказався приїхати бодай

*) Вина лежала по стороні Збірної Станиці УСС, а не Б. К. П., бож Д-р Крипякевич сам один вів Бюро й не мав людей до праці; а при Станиці було їх досить. Н. Г.

на кілька днів, щоби поробити кілька знімок зі шкіл. Запрягаю до цього тутешнього жидка, але це партацтво. Що нового в Коші і в полі? Здорови від мене Индишевського, Безгрішного, Рожанковського і т. д.

Цілую окропно mocno
Дедьо Дмитро.

Про відношення Б. К. П. до Вітовського буде мова в другій частині моїх матеріалів. Тоді й стане зрозумілим цей лист.

На превеликий жаль Вітовський не тільки не здійснив свого пляну в справі видання волинського альманаха, але місяць після останнього свого листа мусів покидати Волинь на приказ вищого командування австрійської армії — перебувши там 16 місяців. Після перегляду (мустерунку) стрільців відіслано здібних до полевой служби до Коша, а з ними вернули і наші Комісарі. Боева Управа УСС та Союз Визволення України просили Команду Коша задержати сотника Вітовського і чет. Саєвича до дальших заряджень, а тимчасом звернулися до А. О. К. з представленням в справі реактивування Комісаріятів УСС на Волині та повороту обох згаданих старшин на свої давні місця. Вітовський перебув якийсь час в Коші, а коли заходи нашого політичного представництва не віднесли бажаного успіху, лерейшов до Вишколу, де формувався тоді новий похідний курінь. З початком листопада 1917. р. вийшов цей курінь під командою отамана Тарнавського в поле, а Вітовський став адютантом курінного.

Якраз в часі побуту Вітовського у Коші УСС переживали стрільці внутрішню ідеологічну кризу, коли то заносилося на ліквідацію Легіону. Про становище Вітовського в цій кризі буде мова в іншому місці. Про це пише також тов. М. Заклинський у статті: „Вітовський як політичний провідник стрілецтва в 1917. р.“ (Календар Червоної Каліни за р. 1937). Після відходу Вітовського з куренем Тарнавського в поле йшла між нами знов переписка. Він інформував мене про стрілецькі настрої та думки у звязку з проголошення Третього Універзалу Української Центральної Ради. На жаль не зберігся в мене ніодин лист Вітовського з того часу. Я пригадую собі добре, що він писав мені тоді про те, що корпусна команда на прохання Команди Легіону за дозвіл на устроєння маніфестації Легіону з приводу Третього Універзалу не тільки не дозволила на неї, але й відкликала отамана Тарнавського до його полку. Національну маніфестацію, яку уладив тоді Кіш УСС (тріумфальна брама біля Команди Коша і похід стрільців з орхестрою та смолоскипами через Пісочну й Черницю), про яку писав я Вітовському, булаб корпусна команда — по словам Вітовського, скваліфікувала як державну зраду.

Також підчас мирних переговорів у Бересті Литовському йшла між Кошем і Командою Легіону жива переписка. Її вів зі мною Вітовський. З того часу зберіглася у мене тільки одна ось-яка записка:

Без дати (311).

Повідоми сейчас Старосольського, щоби знає йому, а мені потрібне письмо сейчас вислав. Курієр в Чорткові

хай розпитує за нами, бо завтра мабуть переносимось. Письмо до Ц. У. УСС отвори, прочитай і сейчас висилай до Відня. Я сьогодні вже встав, хоч на воздух не можу ще виходити.

Дмитро.

Під тим самим числом (311) є записка Центральної Управи УСС:

До Команди Коша УСС. Етапна почта 445.
Відень, дня 27. I. 1918. (середа).

Письмо, підписане пп. Вітовським і Стронським, з дня 25. XII. 1918. р. отримала Урядовня Центральної Управи УСС дня 27. I. 1918. через десятника Семена Мацькевича і пересилає його безпроводно голові Ц. У. УСС п. Д-рові Стоцькому у Фрайштаті.

З Урядовні Ц. У. УСС
Іван Боберський.

Змісту сього письма не памятаю.

Коли після підписання мира У. Н. Р. з осередними державами Легіон УСС пішов з австрійською армією на Україну, мав Вітовський спершу якусь окрему місію. В моїх актах не має нічого про це, однак знаю, що він в березні й квітні 1918. р. був у розпорядженні команди корпусу Гофмана та виконував обовязки команданта м. Жмеринки, де стояла тоді команда корпусу. Одного разу відвідав я його в Жмеринці в часі переїзду до Одеси і ми мали тоді довшу розмову. Між іншим розказав він мені, як він познайомився з польським письменником Корнилом Макушинським. Цей просив корпусну команду від імені одної польської аристократки з Поділля дозволу на переїзд до Варшави. Сотн. Вітовський мав від команди корпусу доручення залагодити цю справу. Він обійшовся з Макушинським якнайкраще, щоби показати йому культурність УСС-а.

Безпосередно після перевороту в Австрії, в листопаді 1918. р. доручив мені Вітовський — вже як Військовий Секретар З. У. Н. Р. — обняти команду Військової Округи в Тернополі. В другій половині тогож місяця, в часі своєї поїздки по краю відвідав мене Вітовський в Тернополі. Ми сиділи в мому кабінеті (в Окружній Команді) пізнім вечором і серед нашої розмови нагло відозвався телефонічний дзвінок. Вітовський відрухово вхопив слухавку та слухав із щораз більшим зацікавленням. То повідомляла якась наша військова станиця над Збручем, що біля села Калагарівки появилася більший військовий відділ — в силі приблизно 1½ тисячі людей — який у ворожій поставі перейшовши Збруч, посувається на захід. Як пізніше показалося — був це відділ поляків з ріжних стягів австрійської армії та П. О. В. „Схід“ (українське Поділля), котрий прямував на Львів і в Микулинцях, біля Тернополя, був зліквідований. Вислухавши звідомлення нашого старшини, Вітовський дав мені негайно зарядження в справі ліквідації цього відділу та казав постійно себе інформувати про хід справи. Після того відїхав Вітовський з Тернополя, а через кілька днів знов прибув сюди разом з нашим Державним Секретаріатом. Якраз тоді явилися в Окружній Військовій Команді два старшини (поляк поручник і чех четар), як парламентарі від польського відділу в Микулинцях на переговори про здачу.

Я повідомив про це телефоном Державного Секретаря Вітовського і він негайно прибув до О. В. К., щоби вести ці переговори. Вислухавши слів парламентарів, Вітовський у великому схвилюванні накинувся на всіх старшин того відділу за нарушення міжнароднього права та робив їх відповідальними за зайвий пролив крові в Микулинцях. Після того — залагодивши справу з парламентарями — наказав мені Вітовський пильно вважати на те, щоби бранців трактовано по людському.

В грудні 1918. р. переїхав наш Державний Секретаріат до Станиславова. При виїзді з Тернополя пропонував мені Вітовський обняти мобілізаційний реферат в Секретаріаті Військових Справ, який досі не був зорганізований. Від 1-го січня 1919. р. працював я під рукою Вітовського як начальник Мобвідділу при Д. С. В. С. Ми мешкали в одному готелі і часто проводили вечорі на розмовах. Одного дня сиділи ми в якомусь малому ресторані при вечері. Оба ми були чимсь прибиті — здається некорисним положенням на фронті — і мало говорили з собою. Серед того надійшов Василь Дідушок. Він був щойно після тифу і виглядав як скелет, з трудом ішов, спираючись на палиці. Зблизився до нашого стола, присівся і — видно було — хотів щось сказати, але довго вагався. Нарешті спитав одного з нас, що ми порадилиби йому купити, млин чи тартак, бо він має трохи грошей і не знає, що з ними робити. Замість відповіді, Вітовський поглянув на нього так, що Дідушок зразу зрозумів, як далеко відбіг він від свого, колись так близького, товариша воєнних трудів.

У квітні 1919. р. зложив Вітовський уряд Державного Секретаря Військових Справ і від того часу ми вже більше не стрічалися.

Наведені листи і моменти з життя покійного Дмитра Вітовського, яких я був свідком, або про які чув від нього, може причиняться дечим до вияснення характеру та способу думання першого Начального Вождя У. Г. А. з нашої визвольної доби. Я не беруся давати тут його повну характеристику; це буде можливе щойно після зібрання всіх відносних матеріалів. Я надіюся, що за моїм приміром підуть усі товариші, що мають збережені писані й неписані матеріали про Вітовського і допоможуть історикові нашого недавнього минулого, тов. О. Думінові, закінчити велике завдання, яке він на себе взяв.

Я не погоджуюся з думкою тов. Палієва, що Вітовський був нерішучий і маловір. Правда, що він був мрійником, поетом. Але разом з тим він умів реально дивитися на справи, передбачувати події та отверто висказувати свої сумніви навіть проти поглядів більшости. Саме отся його риса могла в деяких випадках робити вражіння, що у нього був брак віри. Може деколи й понижувався лет його думки (як пр. у листі з 23. травня 1916. р.), алеж це були у його моменти чисто людські, від яких не є вільні навіть найбільші генії. Зараз же приходив у його момент рефлексії і він сам критично ставився до себе. Були ж і в Шевченка — якщо можна вжити такого порів-

нання — в часі заслання моменти психічного за-
ломання, але ніхто не важився через те відмо-
вити нашому Національному Пророкові великої
сили духа. Проф. Др. Іван Крипякевич у своїй
статті про діяльність Вітовського на Волині зжив
в одному місці вислову „капральська лють“ у від-
ношенні до Вітовського. Такий вислів зовсім не
підходить до Вітовського. В Стрільцтві був він
в першій мірі громадянин, а не жовняр по при-
званні і якраз своїм громадянським наставленням
здобув собі найбільшу популярність між стріль-
цями. Завваги Д-ра Ст. Шухевича про вдачу Ві-
товського (Спсмини I. стор. 85—86) такі своєрід-
ні, що над ними не варто й спинятися, а його
твердження, що він тишився більшою популярні-
стю між стрільцями як Вітовський („Вириш брате
мій“ ст. 222), є дуже далека від правди.

Для характеристики Вітовського не без інте-

ресу є такий епізод з літа 1917. р., про який Вітов-
ський сам мені розказував: Одного дня вертав він
зі своєю сотнею з вправ до бараків в Дроговижі.
День був слітний, на дорозі повно грязюки.
Стрільці, втомлені вправами, заболочені, йшли
мовчки. Недалеко бараків зачала сотня співати
якусь непристойну вояцьку пісню. Вітовський за-
раз спинив сотню і приказав: „Позір!“ „Ворог
зправа!“ „Сотня в розстрільну!“ і зачав наступ на
многого ворога по грязюці, під гору. Від часу до
часу приказував: „Долів!“ Перегнавши так сотню
аж на горб, наказав збірку. Відтак накинувся на
сотню за те, що вона, маючи багатий репертуар
своїх стрілецьких пісень, — важилася заспівати
непристойну пісню. Стрільці — як розказував
мені Вітовський — не взяли йому зовсім за зле
цеї кари, а навпаки самі похваляли крок свого
сотника.

Посол Т. Старух на травневім Українськiм Військовiм Зiзді у Києві 1917 р.

Подав: *Франц Кокоський.*

Т. Старух в часі своєї кан-
дидатури на посла.

Пок. Т. Старух ві- саме тоді український військовий зїзд і на ньому
домий був у Гали- явився теж Старух.

чині з непохитности З записника Т. Старуха передаю читачам цікаві
характеру та різкої спостереження та промову на зїзді пок. Старуха,
нераз, але зо щиро- як причинок до пізнання та характеристики цих
го серця пливучої часів та навітлення ролі, що її відіграв В. Вин-
поведінки. Уперше ниченко в тому зїзді.

вийшов Старух по- „Я був ще дуже хворий та ноги мені попухли
слом із Бережанщи- так, що не міг ходити. У Києві помістили мене
ни в 1907 р., де кан- в українському комітеті, на Федорівському пере-
дидував навіть всу- улку, 11 число. А тут саме український військовий
переч наказові На- зїзд, якже мені не піти та не натішитися? Я пішов
ціонального Комі- із сином Миколою на цей зїзд, але нас не хотіли
тету, тодішньої вер- пустити, бо ми чужі та невійськові. Я написав
хівки націонал-де- карточку до президії зїзду з проханням, дозво-
мократичної партії, лити мені бути на тому зїзді, а проф. Грушев-
що бачила в Стару- ський, що знав мене ще з Галичини, дозволив пу-
хові небезпечного стити нас на зїзд.

противника для др. Коли я увійшов на салю, адвокат Міхновський
К. Левицького, по- із Харкова привітав мене від зїзду та поставив
боюючися, щоб пок. внесення вибрати мене почесним членом президії.
Зїзд прийняв це внесення одноголосно. Подяку-
вавши коротко почав я прислухуватися нарадам.

Старух своєю кандидатурою не провалив канди- Промовляли як референти Петлюра, Винниченко
датури д-ра Левицького. та інші. Тема промов була: мир без анексій та
контробуцій, а для України територіяльна авто-
номія. Про самостійність України не згадав ніхто
ні словом!

Але побоювання верхівки націонал-демокра- У 4 годині пополудні зарядили перерву до 6
тичної партії показали нестійні, бо при виборах години, потім мали відбуватися дальші наради.
вийшли послами д-р Левицький і пок. Т. Старух, О шестій годині, по перерві, я попрохав дозво-
а провалився д-р Дудикевич, проводир русофілів. лити мені говорити. Мені дозволили. Я говорив
таке:

У 1915 р. російські війська, що відступали з Га- „Диктувати мир без анексій та контрибуцій

може той, хто виграв війну. Росія війну програла, німці стоять недалеко Петрограду. Той, хто програє, мусить узяти те, що йому дають. Що торкається автономії для України, що ви її домагаетесь, то ми, галицькі українці, стоїмо на принципі самостійної України, незалежної української держави і від цього домагання ніколи не відступимо. Наддніпрянські українці малиб рацію домагатися територіяльної автономії, колиб не було європейської війни, колиб тільки в самій Росії видвигалися нові реформи, але й тоді мусілиб домагатися більше, як автономії, тоді малиб право домагатися привернення постанов переяславського договору, а це більше, як автономія.

Ви, придніпрянські українці, тому вхопилися за цю автономію, бо не бачили, як вона в практиці виглядає. Я живу в Галичині, там ми маємо автономію, то я вам скажу, як вона виглядає.

Ви бачили пана, що йде на гулянку та веде з собою пса на ланцюжку? Оце той пес має таку „свободу“, його автономія така, як довгий панський ланцюжок. А більш нічого! Так буде в Україні з тою автономією при Росії. Усіми справами заграничними, валютними, військовими, судовими, загально-освітними буде керувати Росія, а вам лишитья платити податки, давати салдатів, а в найліпшому випадку позволят вам заспівати козачка та діравий міст направити. Так, а може ще гірше буде виглядати ваша автономія, поки Україна буде привязана до Росії, як ця собака на панському ланцюжку!

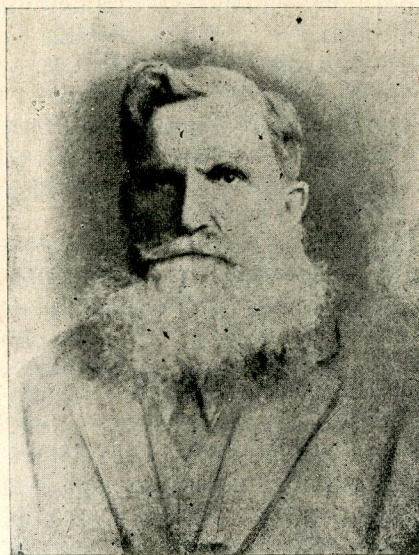
У теперішню хвилину, коли рішається доля усіх народів, ми, українці, сорокміліоновий народ, маємо право та обовязок домагатися своєї держави.

Поручник УГА Пилип Войтович
V. сок. бригада.

Як ми тепер цього не добудемо, тоді ми на все пропали! Європейська війна не так часто буває, щоб ми скоро мали знову нагоду відбудувати нашу батьківщину! Ми маємо до цього право й підставу, бо ми нарід старший від російського, маємо свою територію, свою культуру!

А те, що нам тепер світ признає, ми легкодушно відкидаємо, за що нас наші нащадки про-

Т. Старух по поверті з московської неволі.

кленуть! Колиб ми нині ухвалили автономію, тоді Вільзон скаже про нас: „раб хоче бути рабом“!.

Уже перший конгрес, скликаний у квітні 1917 тут, у Києві, зробив велику помилку, ухвалюючи територіяльну автономію. Цей зїзд не мав права виносити такої постанови. Зїзд повинен був покликати тимчасовий уряд для наддніпрянської України, поки не збереться конференція делегатів усіх українців“.

Це була моя промова. По її скінченні учасники зїзду зготовили мені гучну овацію, а член президії зїзду, адвокат Міхновський, почав мене на естраді цілувати. Понеслися оклики: Самостійна Україна, самостійна Україна!“ Вони були такі гомінкі, що президія перервала на хвилину засідання...

Моєю промовою був крайно обурений Винниченко. Він вибіг до другої кімнати, покликав там Грушевського, Міхновського та ще мене та накинувся на мене, хто мені позволив так говорити. Я відповів Винниченкові, що я не потребую від нікого дозволу, бо я законний репрезентант українського народу, зате запитав я Винниченка, хто дозволив йому так говорити, як він говорив, коли він репрезентат партійки соціалістів? Винниченко закинув мені, що домагання автономії не означає, що ми не можемо післати делегатів на мирову конференцію, але я цьому заперечив, бож тоді буде нас репрезентувати Росія, а Міхновський підтримав мою думку“.

Проти профанації

Написав: *О. Думін.*

(Замітки про спомини сот. Е. Круківського: „Голос крови“, Львів 1936. Вид. Центроукрекліам).

Певно не помилюся, коли скажу, що кожний свідомий українець зрадіє, побачивши на книгарському столі нову українську книжку чи хочайби брошуру. „Багатіє наша літературна скарбниця“ — подумає — і купить чи не купить дану книжку, але певно скріпиться свідомістю, що „ми йдемо вперед“. Судячи по теперішній нашій літературній продукції, книжка в нас тепер починає йти, друковане слово знаходить дорогу в народ, читача прибуває.

Зокрема має в нас тепер попит споминна література, звіти учасників визвольної боротьби, без огляду на те, яку тему в них обговорюється. І це дуже потішаюче явище. Суспільність набирає пієтизму до наших визвольних традицій, поглиблює своє знання історії і кріпиться морально до великих днів в будучності. Потішаюче воно тим більше, що літературний рівень і історична вартість цих спогадів, які появилися дотепер — за малими виїмками, передовсім коротких спогадів по часописах і журналах — доволі висока. Маємо між ними навіть високоартісні твори того роду письменства, як от спогади В. Андріївського, М. Заклинського, М. Галагана, С. Шухевича, В. Калини і ін. Ці автори справді постаралися дати суспільності гарний подарунок.

Спомини сот. Е. Круківського п. з. „Голос крови“ в порівнянні з ними, а навіть в порівнянні зі слабшими споминними записками — різкий дисонанс в нашій мемуаристиці. Такої низкопробної праці в нас ще ніхто не дав. Ціла книжка, це мішанина фальшивого патосу, самореклями, порозриваних, не звязаних зі собою ні провідною думкою, ні хронологічно, моментів; крикливих, пересаджених і деколи таких беззмістовних фраз, наче миляна банька.

Автор старшина одного з полків XI-го корпусу, хотів розповісти про його українізацію, хотів дати причинок до історії українського військового руху в колишній російській армії в 1917 р. Тема цікава і важна. І сот. Круківський був би певно заслужив собі велику подяку української історіографії, колиб не митикуючи, а просто річево і спокійно розповів був все як слід, як це дійсно було, про настрої рос. армії при кінці 1916 р., перші вістки про революцію, про відношення до неї українців, перші організації українських гуртків в корпусі, степенування української національної свідомости і конкретних вимог і т. д. Так як це зробив М. Галаган, ген. В. Петрів, полк. ген. булави Б. Сулківський чи хочайби сот. Корніїв (про українізацію Х. корпусу, в журналі „За Державність“). Замість того він нарисовав якийсь „Чорвоний світ“, якийсь настроєво-психологічний чи психопатичний нарис, з якого не вибираєш і жмені фактів пригідних для історії того часу.

Ні з історією революції в Росії взагалі, ні на Україні автор зовсім не обзнайомлений. Маніфест

царя Миколи II. про зречення (ст. 26) уважає він ідентичним з „Приказом № 1“ і вписує на його конто силу таких річей, яких не було ні в одному ні другому акті. На стор. 51 читаємо: „Ще тоді, коли Керенський, в ролі верховного команданта всеросійської армії, підготовляв імпазантний наступ розагітованої армії на півд.-західн. австр. фронті, в герметично (? невжеж) запльомбованому вагоні товариші Ленін і Троцький пили собі чайок. Їхали в Росію, яко німецький даруночок“.

Що слово, то „откровеніє“. Керенський тоді, коли „підготовляв“ (в червні 1917 р.) наступ, не був Головнокомандуючим, а Верховним Головнокомандуючим рос. армії був ген. Брусілов (від 4. червня до 31 липня), Керенський-же займав посаду военного і морського міністра. Ленін і Троцький приїхали в Росію не разом і не з Німеччини. Ленін приїхав зі Швейцарії а трохи пізніше (в першій половині травня) Лейба Троцький з — Америки. Отже чайку в „герметично запльомбованому“ вагоні вони пити не могли. І чому ж це автор каже, що Ленін був дарунком Німеччини? Так, Німеччина пропустила його з пачкою большевицьких горлорізів через свою територію, алеж бо й англійці зловили були Троцького, коли він вертав з Америки в Росію, продержали якийсь час в концлагері і також врешті пустили в Петроград. „Німецький даруночок“ — це стара пісня російських чорносотенців, а до неї рефрен: „вредний Германец, ето он разаріл Расію“. Та хіба українцям треба повторяти цю пісню?

Про ген. Корнілова говорить автор з великими похвалами і мається вражіння, ніби жаліє, що його задум повалити Керенського та завести воєнну диктатуру не вдався. Дійсно Корнілов був одним з найкращих рос. генералів і навіть сприяв почати українізації армії, але це все длятого, щоб скріпитися, зеднати собі поміч українців в боротьбі з Тимч. Урядом. Що він потім був би почислився з Центр. Радою і її Укр. Військ. Генер. Комітетом, який він обіцяв „целий перезешать“, в це не має сумніву.

Не вірно з історичною правдою, будьтоби Троцький проголосив себе в Бересті (ст. 82) приятелем Німеччини і Австрії. На цій-же стороні автор говорить: „Наша пропозиція про завішення зброї між арміями українською та австрійською, що стояли вздовж т. з. (чому т. з.?) „румунського фронту“ давала Україні, як державі, що перша зробила крок до миру — атути в майбутніх мирних переговорах з Центральними Державами в Бересті“. Не Україна перша запропонувала перемиря на фронті і не вона зробила перший крок до миру з Центр. Державами. Перемиря заклачили перші, бо вже 5 грудня, большевики на північному фронті, а делегація під проводом автора на рум. фронті шойно 27 грудня (ст. 81), вониж перші почали переговори в Берестю 22

грудня, а щойно тоді Ц. Рада побачилася змушено вислати туди і свою делегацію, яка 6 січня 1918 розпочала розмови з нім. і австр. представниками. Інша річ, що Україна скоріше зговорилася з Осередніми Державами і вже 9. лютого заключила з ними мир, а большевики аж 3. березня.

Факти з української революції в книжці сот. Круківського такий же спліт „*der Dichtung und Wahrheit*“ як і з історії загально-рос. революції. Невжеж йому як делегатові на II. Всеукр. Військовий Зїзд треба було зробити таку грубу похибку і написати (ст. 46), що Зїзд доручив Ц. Раді зігнорувати Керенського та установити найвищу військову (sic!) інституцію під назвою Генерального Секретаріату при Центр. Раді? „Генер. Секретаріат не був ніякою військовою інституцією (мимо того, що називався „Генеральним“), а кабінетом міністрів — правительством, а ще точніше виконавчим органом українського парламенту Центр. Ради. Автор певно мав на думці Укр. Військовий **Генеральний** Комітет, але цей Комітет вибрано ще на першому військовому зїзді в половині травня.

На цій-же стороні автор каже: „з лона зїзду виліміновано (sic!) навмисне емісарів (sic!) для українських справ“ (?). Їх завданням було організувати українські військові формації. Нічого подібного. Ніяких емісарів не вибрано, а вибрано доповнює число членів до Укр. Військ. Генер. Комітету і щойно цей Комітет попризначав зі свого складу представників — комісарів (а не емісарів; емісар тайний висланець) при булавах фронтів, при Ставці, Генер. Штабі і Голов. Штабі. Одначе рекорд побила непоінформованість автора відносно київських подій 10—14 падолиста. Сот. Круківський розповідає ні менше ні більше, як те, що нібито тоді київські комуністи, на яких чолі стояв москаль-комуніст Любченко (так і написано), виступили разом зі Штабом Київської Воєнної Округи на чолі з полк. Оберучевим (sic!) — проти військ Центральної Ради!

Мається вражіння, наче автор хотів покрити собі з читачів. Він був делегатом також на III. Всеукр. Військ. Зїзд і був під той час в Києві, щож він тоді там робив, коли навіть не знає, що бої в ці дні велися між більшовиками (на чолі їх тоді Любченко не стояв; він тоді належав до партії українських соц.-рев., з роду Любченко українець і інспіратором Харківського Совітського Уряду він не був. До речі цей уряд називався: Народний Комісаріят) і відділами вірними Тимч. Правительству, тобто Штабові Київської Воєн. Округи, а українці держалися напів неутрально, напів піддержували більшовиків. Та на цьому не кінець, бо показується, що сот. Круківський бачив в ці дні в Педаг. Музею полк. Оберучева, який нібито командував тоді військами Київ. Воєн. Округи і вів переговори з Центр. Радою. Це просто *eine Räubergeschichte*, мабуть стільки правди також в оповіданні автора про те, як то він заключив договір з ген. Авареску (ст. 95—91) відносно українських військ на рум. фронті.

В тому часі, коли відбувався III. Зїзд, начальником Київськ. Військ. Округи був ген. Квецінський,

а полк. Оберучев уступив зі свого становища ще в жовтні і, як говорено, зовсім виїхав з Києва. Як відомо, з членів III. Військ. Зїзду, коли в Києві началися бої, утворився полк. Його командантом вибрано полк. Капкана. Тому, що полк. Капкан десь зник, обовязки ком. полку виконував адютант Богданівського полку пор. М. Галаган, а не підполк. ген. булави Капустянський. Взагалі оповідання сот. Круківського про падолистові дні в Києві одна велика „бурда“; з неї видко зовсім ясно, що автор у сформованому з членів зїзду полку не був і з ним на вулиці не вирушав....

Помилки можуть траплятися і найсоліднішому споминкареві і сот. Круківському не взявби ніхто за зле того, колиб він не знав, хто створив Харківське Совіт. Правительство, або не знав, що Ленін і Троцький не пили чайку в герметично заплембованому вагоні, але не знати, хто з ким еюював в падолисті в Києві, хто командував зїздівським полком, або твердити, що полк. Оберучев приїжджав до Педагогічного Музею на переговори, де його члени зїзду хотіли вбити і тільки Ц. Рада випросила його, це — написати і видрукувати просто велике розчарування.

Українська суспільність витає з радістю кожного причинка до історії української визвольної боротьби. Видно це хочайби з того, що в нас появилось вже кілька видавництв, які випускають передовсім воєнні спогади. Але цього настрою і прихильности суспільности не сміється використовувати на спекуляцію, на те, щоб на книжковий ринок випускати всяку базгранину. Автор мусить над спогадами попрацювати, впорядкувати їх, обчислити зі всіх сторін, вигладити і коли хоче писати про речі, яких сам не бачив, то мусить поінформуватися про них от хочайби з „Історії України проф. Д. Дорошенка“. Сот. Круківський був завигідний попрацювати над своїми споминами. Він сів, написав, що в голову прийшло, і гайда до друкарні. Стільки переборщення, перекручення і пустомельства ще ні в одній книжці не зібралось разом, що в його.

Одиноке, що має певну вартість в „Голосі крови“, це інформації про склад XI-го корпусу і 2 стріл. дивізії та українізаційну роботу в них. Та і до них треба ставитися з великою обережністю. Тут не місце вказувати на всякі „підозрілі місця“ авторового повіствования, вкажу тільки на те, що X. корпус, до якого приєдналася українська бригада, створена в 2-ій стріл. дивізії, зовсім не розтаяз ще над Дністром, як про те запевнює сот. Круківський, а X-ий корпус дійшов до Балти, відпочав там якийсь час і рушив доволі зорганізовано через Єлисаветгород на Кременчук, здобув його а щойно там розклався під впливом більшов. агітації. Автор належав також тоді до X-го корпусу, до 31 дивізії, чомуж він не пішов з нею, а остався в Ямполі?

Дивне, що сот. Круківський розповідає за різні преріжні річи, без яких його книжка могла обійтися (і це вийшлоб було їй на здоровля), а не згадує, що сталося з іншою дивізією X-го корпусу, тобто 4-ою стріл. (залізною). А про неї написано ще в 1934 р. (гл. В. Савченко, ген. штабу полк.:

Український рух у рос. частинах у 1917 та 1918 рр. в журналі „За Державність“ Ч. IV, стор. 151—154).

На сторони 78. читаємо таке: „9-та дивізія була розложена; москалі пішли на відпустки, а хахли більшістю прилучилися до X-го корпусу“. Чого

було прилучатися 9-ій дивізії до X-го корпусу, коли вона до нього належала завсіди.

„Голос крові“ не є звеличенням а профанацією нашої визвольної боротьби. Сумно булоб, колиб появилося більше таких — споминів.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

Як грузини віднеслися до кубанського війська

(З приводу нарису м-ра Богдана Галайчука: Про Грузію та грузинів — Як грузини волі доби- валися — з 22 образками і 3 малюнками, Львів 1936, Видання Т-ва „Просвіта“ ч. 829, 8°, 48 ст.).

Західні українці не багато знають про кавказькі народи взагалі, дарма що вони притикають до української національної території на південному сході та менше-більше продовж століття ділили й ділять недолю наших східних братів під московським каравулом у тюрмі. Через те є вони нашими природними протиросійськими союзниками й нам, українцям, слід ними більше, як досі, зацікавити- ся. Нарис м-ра Галайчука запізнає нас саме із одним найбільшим і найактивнішим кавказьким народом — грузинами.

На основі зібраних матеріалів автор у приступній формі подає коротко географію Грузії, культуру й побут грузинів та їхню історію до 1917 р.; ширше займається грузинськими державними змаганнями в 1917—1921 рр. Початкові етапи цих змагань здебільша подібні до східно-українських. Серед грузинських партій найсильніші були соціальні демократи, що, подібно придніпряньським українським соціалістичним провідникам, замість використати руїну російської імперії й негайно проголосити незалежність Грузії, підготовлялися тільки... до російських установчих зборів. І навіть після большевицького перевороту в Росії, коли грузини разом з іншими кавказькими народами утворили федеративну державу, все ще чекали скликання російських установчих зборів. Щойно на домагання Туреччини проголосив дня 23. лютого 1918 р. „закавказький сойм“ у Тифлісі незалежність федерації кавказьких народів; ця федерація розлетілася в травні 1918 р. під впливом невдач у її війні з Туреччиною. Два дні після свого виступлення із „закавказької“ федерації Грузія заключила (28. V.) союзний договір з Німеччиною, яка охоронила її незалежність перед турками.

Окремий розділ присвячує м-р Галайчук приятним взаєминам між Грузією та Україною; обговорює він головню працю українського посольства в грузинській столиці Тифлісі. Про відносини Грузії до Кубанщини пише автор ось що: „Коли кубанська армія, під напором большевиків, мусіла перейти грузинський кордон, грузини її цілий тиждень не розброювали, ждали, щоб вона на кораблях відплила на Україну й там далі боролася з большевиками“. Але цьому оповіданню Галай-

чука противорічить оповідання покійного вже значного українського кубанського діяча, міністра справедливости в незалежному кубанському уряді і літописця кубанських визвольних змагань у 1917—1920 рр. — Павла Сулятицького. З його нарису про капітуляцію кубанської армії (19. IV. — 2. V. 1920 р.) („Кубанський Край“ X, Прага, червень 1932) довідуємося про цю трагічну подію в боротьбі наших підкавказьких братів в обороні своєї тіснішої батьківщини перед большевицькою навалою.

„Ще в другій половині березня (ст. ст.) — пише Сулятицький — кубанський уряд почав клопотатися перед грузинським урядом про дозвіл на перехід кубанської армії, вразі необхідности, кордону Грузії. Відповіді з Тифлісу не було і 15 квітня Військовий Отаман М. А. Букретов, голова ряду В. М. Іванис та начальник штабу армії полковник Дрейлінг поїхали до Гагр, щоби там порозумітися в цій справі з командуючим місцевою групою грузинської армії ген. Артмеладзе. На прохання кубанців дати дозвіл на перехід кордону, ген. Артмеладзе відповів, що сам він не може вирішити цього питання і мусить запитати свого уряду. На зауваження Отамана, що кубанці можуть бути змушені обставинами перейти кордон Грузії із зброєю в руках, представник англійського командування, який був присутній при цій розмові, заявив, що колиб кубанці намірилися це зробити, то Англія не тільки відмовить їм у якій-будь допомозі, а ще й зробить рішучий спротив.

Того ж дня уряд доручив членові уряду Бєлашову звязатися із Гагр з кубанською делегацією в Тифлісі, щоби довідатися від неї про остаточну відповідь грузинського уряду.

На другий день, коли кубанські частини відступали від Сочі, телефон випадково не був зайнятий. Цю обставину використав командир большевицької дивізії, яка насаждала на кубанців, полковник Єгоров. Він викликав до телефону ген. Морозова і запропонував йому розпочати переговори про мир. Ген. Морозов відповів полк. Єгорову, що сам він робити це не має права і повідомить про одержану пропозицію кого слід.

Отаман, що був уже в Адлері, одержавши від ген. Морозова докладне телефонічне повідомлення про його розмову з полк. Єгоровом, негайно повідомив про це голову уряду. Голова уряду висловився за доцільністю ознайомлення з пропозицією полк. Єгорова представника англійського

командування. Запросивши останнього, Отаман прочитав йому одержану від ген. Морозова телеграму і спитав, що він думає з приводу пропозиції полк. Єгорова. Англієць відповів, що на його думку становище кубанської армії таке, що слід використати нагоду й розпочати переговори з більшовиками про мир. А в цей час одержано від Белашова з Гагр повідомлення, що Грузія рішуче відмовилася пустити кубанців на свою територію.

Одержавши такі вісти від Белашова, Отаман негайно скликав представників вищого командування кубанської армії на нараду (ген. Шіфнер-Маркевич, ген. Болховітінов, ген. Калінін — від донців, полковник Дрейлінг та інші). На нараді був присутній і голова уряду.

Начальник штабу полк. Дрейлінг у своїй доповіді зясував становище армії. Виявилось, що в армії рахується 47 тисяч вояків, але боездатних мається лише 5-6 тисяч; що переважаюча більшість вояків деморалізована, а частина недужих; що набої на вичерпанні, провіанту вистачить на день, а фуражу нема цілком. Представники командного складу ствердили відомість начальника штабу армії про небоездатність підляглих їм частин.

Обміркувавши питання — що далі робити? — більшість представників командного складу армії висловилися проти переходу грузинського кордону однаково, як із збереженням зброї, так і під умовою розброєння, бо — говорилося на нараді — в першому випадку довелось б поруч із грузинами воювати з більшовиками, які „всьо же русские люди“ (так казав полк. Дрейлінг), а в другому — „русское оружие пришлось бы отдать грузинам...“ А ген. Калінін (донець) заявив, що наліпший вихід із становища, яке склалося, запропонувати більшовикам мир, а потім піти разом з ними завойовувати Грузію...

Отаман довів до відома присутніх, що Грузія кубанців не пускає на свою територію ні зі зброєю, ні без зброї, і прочитав телеграму ген. Морозова. Голова уряду заявив, що колиб армія примушена була розпочати переговори з більшовиками про мир, то слід було б ці переговори по можливості затягти, щоб усі ті, хто не бажає здаватися більшовикам, чи не хоче їхати у Крим, — для чого негайно треба було би викликати пароплави, — встигли так чи інакше, перейти кордон Грузії чи вирядитися через гори додому. Цю пропозицію підтримав ген. Шіфнер-Маркевич і на нараді ухвалено: організувати комісію для переговорів з більшовиками про мир, доручивши їй ці переговори затягти.

У склад комісії увійшли: полк. Дрейлінг, ген. Голубінцев (донець) та ген. Морозов. Останній був головою комісії з огляду на те, що переговори треба було розпочинати на фронті підлеглих йому частин.

Члени наради висловилися за доцільність участі в переговорах з більшовиками і голови уряду. Голова уряду заявив, що він при переговорах може бути лише присутнім, але ніяких протоколів та актів не підписуватиме.

Тоді ж було послано у Крим по радіо прохання вислати пароплави.

Того ж дня (16. IV) увечері комісія на чолі з ген. Морозовом і в присутності голови уряду стрінулася з представниками большевицького командування. Але через те, що останні не мали належних уповноважень, переговори обмежилися взаємною згодою припинити військові операції до наступної зустрічі. Комісія без ген. Морозова, який лишився на фронті, вернулася до Адлеру.

На другий день (17. IV) Отаман скликав нараду, на якій, крім осіб, що брали участь у першій нараді, були присутніми генерали: Чумаченко, Лещенко та Косякін. Підчас доповіді членів комісії про свою вчорашню зустріч із більшовиками, було одержано з Гагр від начальника штабу місцевої групи грузинської армії таку постанову грузинського уряду: „З огляду на захоплення більшовиками Азербейджану і наближення їх до кордонів Грузії, грузинський уряд та його армія мусять бути готовими до всіляких подій. Перехід на грузинську територію декількох десятків тисяч небоездатних кубанських козаків порушить правильну комунікацію розташованого по побережжі грузинського війська, зменшить його боездатність і дуже ускладнить і без того тяжке становище харчового питання. Тому перехід кубанськими частинами грузинського кордону цілковито неможливий, і всі спроби це зробити — стрінуть з боку Грузії збройний спротив. Виняток буде зроблений тільки для Військового Отамана, Ради, членів уряду, членів „Верховнаго Круга“ (зверхнього козацького уряду федерації Донщини, Кубанщини й Терщини), почесних стариків і окремих осіб командного складу; всіх їх Грузія прийме як політичних емігрантів, а військовим частинам радиться евакуватися на єдино вільну від большевиків російську територію у Крим“.

Після ознайомлення з цим повідомленням ухвалено на нараді, щоб Отаман післяв більшовикам через ген. Морозова умови замирення, проект яких подав полк. Дрейлінг. Але більшовики не погодилися на замирення й того ж дня ультимативно подали свої умови капітуляції кубанської армії; на відповідь визначили реченець 12 годин і загрозили розпочати напередодні припинені військові операції.

Уряд і командування зробили ще одну спробу дістати від Грузії згоду на перепуск армії через кордон. До Гагр поїхав член уряду Белашов і ген. Лещенко. Туди ж поїхали ген. Калінін клопотатися про донців та ген. Султан Келедж Гирей про черкесів.

У надії, що грузини поширять умови перепуску на свою територію, кубанці всіляко пробують затягти переговори з більшовиками, щоби дати можливість більшій кількості вояків ухилитися від здачі. А у Крим посилається нова вимога прислати пароплави.

18 квітня знову скликано військову нараду вже з участю всього командного складу до начальників окремих частин включно. Довівши до відома наради про умови здачі, запропоновані більшовиками, полк. Дрейлінг категорично заявив, що кубанські частини не в стані дати опір більшовикам. А член уряду Белашов, який вернувся

з Гагр, повідомив, що його клопотання успіху не мали, що грузини не погодилися на зміну умов перепуску кубанців у Грузію. З огляду на це все нарада, погодившись принципово на капітуляцію армії, вирішила вимагати від большевиків в'язнення та знягчення деяких умов капітуляції.

Після цієї наради начальники частин повідомили підлеглих їм вояків про можливість капітуляції армії, а комісія в попередньому її складі виїхала на фронт. Одержавши від уповноважених большевицького командування усні пояснення на всі свої запити, комісія вернулася до Адлеру. Тут пізно увечері, знову скликано нараду, на якій полк. Дрейлінг і повідомив про всі роз'яснення, подані большевиками. А в ночі Отаман одержав від большевиків ультимативну вимogu дати відповідь не пізніше 4-ох годин ранку 19 квітня. Ультимат цей був, власне, переказом на письмі всього того, що було сказано на словах комісії під час останньої її зустрічі з большевиками.

Ознайомившись із змістом ультимату, Отаман дав наказ телеграфічно ген. Морозову, щоби він від свого імени прислав таку відповідь: „Принципиальных возражений нет. Необходимо казаков, вернувшихся в станицы, считать на равных правах с гражданами. Хотя мною и отдано распоряжение о невыезде в Грузию и Крым, но ответственности за исполнение распоряжения принято быть не может, так как уходят самовольно. Благоволите прислать документ с подлинными вашими условиями за соответствующими подписями на мое, ген. Морозова, имя. На сообщение и разъяснение етих условий частям войск, ввиду их разбросанности потребуется 2—3 суток“.

Коли ген. Морозов вислав цю телеграму, большевики повідомили вранці 19 квітня, що вони чекають на кубанську комісію, щоби спільно обміркувати технічний бік задачі кубанської армії. Тому що ніхто з кубанського командного складу не хотів брати участі в цій комісії, Отаман доручив ген. Морозову самому порозумітися з большевиками про деталі переведення капітуляції армії.

В останню хвилю грузини погодилися були пустити на свою територію увесь командний склад армії до урядовців включно. Але було вже за пізно: бо прибули представники большевицького командування й почалася здача частин. Здалася большевикам більшість старшинського складу з ген. Морозовом на чолі, більшість членів Законодатної Ради, член уряду Д. А. Філімонов та 34 тисячі козаків. Коло 5 тисяч кубанців виїхало на пароплавах у Крим. Грузинський кордон перейшло декілька сот козаків та черкесів, декілька десятків старшин, урядовців, членів Ради, два члени уряду Л. В. Белашов і П. М. Сулятицький, краєвий контрольор П. І. Курганський, а також деяка кількість біженців. Декілька членів Ради та уряду виїхали до Грузії ще до капітуляції армії, як члени делегацій. Частина козаків кинулася у гори й перебралася на Кубанщину. Кубанський Військо-

вий Отаман відїхав на англійському крейсері „Карадок“ до Батуму, голова уряду на Крим. Відтягти речинець капітуляції кубанської армії не вдалося; капітуляція почалася фактично дня 19. а закінчилася 21. квітня“.

Принагідно пригадую нашому громадянству це оповідання Сулятицького про трагічну ліквідацію кубанської армії, що відбулася майже одночасно з трагічною ліквідацією Української Галицької Армії (з кінцем квітня і в початках травня 1920 р по новому стилю; в оповіданні Сулятицького про капітуляцію кубанської армії вживається старий стиль). Як ліквідація Української Галицької Армії вплинула на те, що Армія УНР разом із союзною польською армією не могла вдержатися на Правобережжі перед напором большевиків літом 1920 р., так капітуляція кубанської армії уможливила большевикам у скорому часі ліквідацію незалежних кавказьких держав, серед них Грузії.

В нарисі м-ра Галайчука найдуть читачі ясний образ грузинських змагань оборонити свою незалежність, стараючись дістати поміч від Англії, згодом Італії та Зєдинених Держав Північної Америки. Але, шукаючи помічі в далеких державах, Грузія не доцінювала союзу із своїми природними протибольшевицькими союзниками. Грузини своєю неутральністю дозволили большевикам спершу зліквідувати кубанську армію, відтак опанувати Азербейджан і проголосити там советську республіку (28. квітня 1920). Перед большевицькою загрозою рятувала Грузія свою незалежність у тому часі мировим договором із советською Росією, заключеним у Москві дня 7. травня 1920 р.

Та большевики використали цей мир для себе; з Азербейджану вдарили на незалежну Вірменію, після опанування якої загрозили Грузії з південного сходу. Дня 26. січня 1921 р. великодержави визнали Грузію правно незалежною державою, та вже в ночі з 11. на 12. лютого увійшли большевицькі відділи від вірменської грюниці до Грузії. Грузинський советофільський „революційний комітет“ „попросив помічі“ червоної армії, що 25. лютого 1921 р. заняла Тифліс, хоча советський уряд у договорі з 7. V. 1920 р. визнав був Грузію незалежною державою.

Подаю до відома читачам тільки важніші моменти з історії грузинських державних змагань, зачерпнені з нарису м-ра Галайчука „Про Грузію та грузинів“ та зазначую, що цей цікавий нарис повинен прочитати кожний українець. Бож і вивольні грузинські змагання своїми початковими етапами, договором з 7. травня 1920 р. та врешті грузинським „революційним комітетом“ подібні до українських; такий самий як у нас їхній трагічний кінець і недоля в „самостійній“ Грузинській Соціалістичній Советській Республіці, врешті спроби протибольшевицького повстання й праця політичної еміграції, обговорені м-ром Галайчуком у кінцевому розділі „На рїках вавилонських“...

Др. Микола Андрусак.

Документи з останніх днів існування УГА

(квітень 1920 р.)

Подав: *І. К.*

У. Н. Р.

Команда II. Гал. Бригади.

1.

Приказ¹⁾. Літин, дня 24. квітня 1920.

Два місяці вже минуло, як Українська Галицька Армія, виснажена довгими боротьбами й лютою пошестю, заключила злуку з большевиками.

Великі надії ми покладали на сю злуку. Ми вірили, що вона принесе нам визволення найдорожчої нам Галичини, від польського панства, але гірко на цім завелись. Вже зразу було видно, що союз з большевиками веде наше стрілецтво до нової неволі — неволі жидівсько-московської комуни, а не до визволення.

Що ж дали нам большевики?

Розділили нашу Армію між поодинокі советсько-московські дивізії, старшин наших частин вимордували, частини вивезли в далекі московські лягри, наслали хмару комісарів і всякої іншої сволоти в наші частини, знищили наше духовенство, хотіли еще вирвати з наших зболілих грудей наш послідний скарб — любов до свого народу — і під покришкою комуністичних кличів стопити нас в єдину неделіму советску Рассею.

Наша Армія як така вже перестала існувати для зовнішнього світу. Не маючи вже ніякого представництва, замовкла перед цілим світом. За ню міг говорити лише тов. Троцький, Ленін, Нахамкес, Муралов і прочі спасителі.

А тепер знова надійшов мент, де Українсько-Галицьке стрілецтво скинуло своїх опікунів і віддихнуло свобідніше.

Може знов закинуть нам зраду?

Зраду закинуло нам в минушнім році здеправоване наддніпрянське правительство, коли ми перейшли до Денікіна. Закинув нам зраду Денікін, коли ми опинились над пропастью безвихідного положення в його союзі і конечністю рятунку були приневолені шукати союзу з большевиками.

Закинуть нам тепер зраду й большевики, що ми їх опустили.

Однак ні один щирий Українець не посміє нам закинути, що ми зрадники свого народу. Коли треба буде завести комуни у себе, то заведемо її, але так, як ми хочемо й як сего буде вимагати інтерес нашого народу.

Щирший світ довідається ще о нас і осудить, чи доброю ми йшли дорогою, чи злою.

Як би се не було, факт є, що в історії не було другої подібної армії, яка би перейшла стільки горя, злиднів і наруг, як Ти, Українське, Галицьке Стрілецтво.

Але й нема другого приміру в цілім світі, щоб хто так непохитно стояв за ідею визволення свого народу, як Ти Український Стрільче.

Команда Бригади все йшла за голосом дорогих їй

¹⁾ Цей приказ друкований як відозва-летючка. Йї текст ми подали без стилістичних змін, змінивши тільки дещо правопис.

Стрільців. І коли побачила, що послідня дошка рятунку, якого ми сподівалися від нашого нового опікуна, завела — рішилась на послідну пробу визволення.

Тож нехай ніхто з Вас не вагається, куди йому тепер йти. Наш клич тепер один: Скинути ярмо опікунів, опертися на власних силах й бити всіх ворогів. Тоді тільки станемо сильними й пробемо собі дорогу до визволення рідної нам Галичини.

Нехай живе Самостійна Українська Народня Республіка.

Командант Української Галицької Бригади:

Говінський в. р.

Начальник штабу:

А. Ерле в. р.

За точність: Панас

2.

Диспозиція на 26. IV. 1920.²⁾

Село Буцни, дня 26. IV. 1920., год. 7.35.

1) Вчора занято Бар. Сьогодні наступить широко закроений наступ здовж цілого фронту для осягнення загальної лінії Северинівка—Матейково—Могилів. Наступ започатковано вже 26. с. м. о 5. год. передполуднем.

II) Після наказу XXIV. бригади (польської — І. К.), має власна бригада (це є III. Бригада — давний III. Гал. Корпус — І. К.) посунутися вперед черед Кузьминці—Митки до Матейкова. Похід вперед відбудеться під прикриттям полка кавалерії полк. Гонсовського, тепер в Голубівці (цей полк кавалерії — польський — І. К.).

2. полк (давня 2. Коломийська Бригада — І. К.) провадить наступ з кавалерійським полком Гонсовського й для того зараз порозуміється з тим кавалерійським полком. Початок походу вперед о 8. год. передпол.

Запас бригади — 8. й 11. полки (давні 8-ма й 11-та Бригади — І. К.) машерують щойно на авізо команди бригади а до того часу остають в похідному поготівлю.

11. полк забезпечується проти Верхівки, зглядно шукає злуки з польською кольною, яка посувається вперед на полудне від власної бригади через Верхівка—Мартинівка.

Північна сусідна кольона йде через Стефанки до Северинівки.

Полуднева сусідна кольона — один курінь 51. полка піхоти (польський — І. К.) з Буцн до Мартинівки. 2. полк має там навязати злуку.

Вужчий штаб бригади перейде відтак до Миток. Телефонічну злуку навязати. Для того збудує 2. полк телефонічні проводи дальше аж до Миток.

Найближчий приказ по осягненню цілі наступу.

Йде до 2., 8, і 11. полка, до полк. Гонсовського через 2. полк; до майора Садовніцкокого через курінь 51. полка піхоти в Буцнах.

Оп. Ч. 745. За команданта:

Любковіц, от.

²⁾ Переклад з німецького. Ця диспозиція для частин III. Бригади, давнішого III. Галицького Корпусу. — В скобках мої завваги — І. К.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

З числом 4. за квітень ц. р. вислано П. Т. Передплатникам розрахункові перекази для висилки передплати.

На жаль не всі Передплатники прислали біжучу передплату за II. чвертьрік 1937 р. і тому всі не отримують чергового (пятого) аркуша Споминів Ген. Кравца „За українську справу“. Якщо ж вирівнають цю передплату в перших днях травня, то отримають цей аркуш додатково.

Точні Передплатники отримають разом з останнім аркушем Споминів також окладинку для оправи окремих аркушів в книжечку, а також світлину автора споминів.

Доповнення до знимки старшин VII. Львівської Бригади, поміщеної в ч. 4. „ЛЧК.“ з квітня 1937, стор. 9.:
22. чет. Дмитро Турій, кур. адют. 11/14. п., 23. пор. Ортинський, 24. чет. Олекса Черник (а не Іван).

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. річник / Число 5. / Травень 1937.

ЗМІСТ:

Партизани		З листів полк. Дмитра Вітовського	
Ф. Невестюк	2	Др. Никифор Гіряк	13
Військова нарада в кабінеті генерального секретаря Порша дня 18. (5. ст.) січня 1918 р.		Посол. Т. Старух на травневім Українським Військовим Зїзді у Києві 1917 р.	
Михайло Серета	2	Франц Коковський	16
Чисельний стан УГА		Матеріяли і документи	
Т. М.	4	І. К.	17
При VII-ій Бригаді УГА		Проти профанації	
П. Мигович, б. пор. УГА	5	О. Думін	18
Війна й кохання		Як грузини віднеслися до кубанського війська	
Федь Триндик	8	Др. Микола Андрусак	20
Чортківський прорив у польській мемуаристиці й пісні		Посмертні згадки	23
І. Камінський	10	Від Адміністрації	24

На свята купуємо

цукорки
шоколяди
помадки
андрути
солодке
печиво

тільки з одинокої української фабрики

ФОРТУНА НОВА

Львів, вул. Кордецького ч. 23

Жіноче білля різного рода

панчохи, рукавиці, паси, нагрудники і т. п.

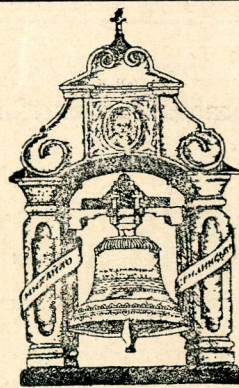
поручає фірма

Е. Е. СТАХІЙ ДУМИН

Львів, вул. Коперника 23, ріг Вроновських.

Весняні нові взори

вже маємо на складі, просимо ласкаво оглядати товар і питати про ціни без обов'язку купна. Поручаємо кольонські води на вагу і косметику.

Одинока Українська в краю
ВІДЛИВАРНЯ ДЗВОНІВ
І АРТИСТИЧНИХ ВІДЛИВІВ

МИХАЙЛА БРИЛИНСЬКОГО

Львів, вул. Замарстинівська 41.
тел. 263-56.

ВІДЛИВАЄ дзвони всяких розмірів і ваги, артистичні, бронзівничі, машинні, нові пласкорізьби, фігури і т. д.

ОКУТТЯ будівельні, меблеві, римарські.
ПОЛІРОВАННЯ всяких предметів.

ЗАВЕДЕННЯ ГАЛЬВАНІЧНЕ як: ніклювання, мідювання, сріблення, золочення та окисовання.

КУПУЄ: всякі відпадки металеві і розбиті дзвони по найвищих цінах біржових.

Тиждень Вовни Бельської і Англійської

це нагода дешевого купівля найкращих власних узорів на убрання і костюми а також жіночих плащів. Прохаємо оглянути наші вистави

ДІМ МОДИ—ЛЬВІВ

Всім Кооперативам і Кооператорам

**ЩИРІ ПОБАЖАННЯ
ВЕСЕЛИХ СВЯТ**

шле Дирекція і службовики

ЦЕНТРОСОЮЗА

Христос Воскрес!

ХЕМІЧНА ВИРІБНЯ

ЛЬВІВ, ПЕРАЦЬКОГО 38.

тел. 268-56.

„МОТА“

виробляє: всесторонній порошок, що знаменито мие, відвонює, дезінфекує все молочарське приладдя та всяку господарську посуду.

„МОТА“

Генеральне заступництво на всі молочарські круги Схід, Галичини та Волині перебрав:

„МАСЛОСОЮЗ“, Львів, Гловацького 23.

Передплачуйте і поширюйте
господарські видання

Краєвого Господарського Товариства

„Сільський Господар“

1. Ілюстрований двотижневик „Сільський Господар“, присвячений усім ділянкам сільського господарства і рільної культури села та справам оборони і заступництва хліборобських інтересів нашого народу. Річна передплата вносить 8 зл. Якщо збереться найменше 10 читачів і разом замовлять на адресу одного 10 примірників, то річна передплата вносить тільки по 3 зл. Ся гуртова передплата має бути вплачена згори за цілий рік.
2. Ілюстрований місячник „Український Пасічник“. Одинична річна передплата вносить 6 зол., гуртова при найменше 5 примірниках тільки по 4 зл.
3. Ілюстрований місячник „Хліборобська Молодь“. Річна передплата тільки 1.20 зол.

Крім часописів видає і висилає за попереднім надісланням належитості ріжного роду господарські книжки і підручники.

Жадайте проспектів і цінників.

Земельний Банк Гіпотечний

АКЦІЙНА СПІЛКА — ДЕВІЗОВИЙ БАНК
Централя: Львів, вул. Словацького ч. 14.
Філія: Станиславів, вул. Собіського ч. 11.

Телефон 203-82, 252-92.

Адреса телеграф. Землебанк Львів.

Кonto в ПКO (Варшава) 149.000.

Кonto ПКO (Львів) 500.170.

Жировий рахунок в Банку Польським у Львові.

Власна каменяця.

Акційний капітал золотих 5,000.000.

ВИКОНУЄ всякі банкові чинности, КУПУЄ і ПРОДАЄ цінні папери, КУПУЄ девізи, валюти по курсі дня на найкорисніших умовах, ПРИЙМАЄ і ВИПЛАЧУЄ вклади в золотих і золотих в золоті, ПЕРЕВОДИТЬ інкасо у всіх місцевостях у краю і на чужині, ПОЛАГОДЖУЄ перекази заграницю до всіх місцевостей світа.

Приймає вплати на вкладкові книжечки платні
оказателєві.

У ВСІХ КРАЯХ ЕВРОПИ Й АМЕРИКИ ВЛАСНІ
КОРЕСПОНДЕНТИ.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК (ЦЕНТРОБАНК)

Львів, вул. 3-ГО МАЯ Ч. 15. — ТЕЛЕФОН 204-33.

Кonto Почтової Щадниці, Варшава ч. 143.467. Львів ч. 503.267, Жирове Konto в Банку Польським. Власна каменяця при вул. 3-го Мая ч. 15.

Як Центральна Каса Укр. Кооператив приймає вклади ощадности та акредитує укр. кооперативи, щоби піднести господарський розвій українського народу.

СПОЖИВАЙТЕ

НАБІЛ і ВИРОБИ

ТІЛЬКИ

МАСЛОСОЮЗУ

Багато людей не продумавши справи твердять, що життєва безпека це зайвий видаток — і тому тисячі вдів і сиріт живе в нужді.

Заклучіть тому завчасу життєву безпеку в одиним українським

Товаристві взаїмних обезпечень на життя

„КАРПАТІЯ“

Львів, Ринок ч. 38, телефон 258-43.

Поширюйте ідею життєвих обезпек! Пишіть за інформаціями!

НАЙКОРИСНІШЕ

обезпечите своє майно від
огню й від крадежі - влому
в Товаристві Взаїмних
Обезпечень

зложите свої ощадности
й поладнасте всі банкові
справи
в Кооперативному Банку

„ДНІСТЕР“

у Львові, вул. Руська ч. 20,
тел. ч. 280-50, 205-47